

TEK PARTİ DÖNEMİ'NDE DENİZLİ'DE SİYASAL HAYAT

Hakkı UYAR *

Özet

Kurtuluş Savaşı döneminde kurulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (A-RMHC), tüm yurttaki örgütlenmiş gibi Denizli'de de örgütlenmişti. Ülkenin kurtarılmasından sonra bu dernek, Halk Fırkası'na (1923) dönüştü. Söz konusu dönüşüm Denizli'de de gerçekleşti.

Kurtuluş Savaşı'nın öncü kadrolarını oluşturan eşraf ile bürokratlardan oluşan CHP Denizli yönetimi, tek parti iktidarının köktenci modernleşme politikalarını yerel bazda uygulamaya girişti. Çarşaf ve peçenin yasaklanması, yasağın uygulanması için alınan önlemler, köktenci modernleşmenin tipik bir örneği olarak görülebilir.

Yerel siyasette, geleneksel toplumsal yapıdan modern toplumsal yapıya geçişin sıkıntıları yoğun bir şekilde görülmektedir. Halkın ihtiyaçlarını saptamak ve bunlardan mümkün olanları yerine getirmek için parti örgütü aracılığı ile halkla iletişim kurulması dikkat çekicidir. Ülkenin kalkınması, modernleşmesi için sınırlı olan kaynaklara ilave olarak yeni kaynaklar yaratılması (Yol Vergisi, Varlık Vergisi) halkta memnuniyetsizliğe yol açmıştır.

Denizli'de CHP bünyesinde siyaset yapanların (il yöneticileri, belediye meclisi üyeleri, ikinci seçmenler vs) toplumsal kökenleri (meslekleri, sınıfsal yapıları vb) incelendiğinde yerel eşrafın bürokratlar kadar ağırlıkta olduğu görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Tek Parti Dönemi, Denizli, CHP, Siyasal Yaşam

Abstract

The Society for the Defence of Rights in Anatolia and Rumelia, which was founded during the Turkish War of Independence, set up its branch in Denizli as well as all across the country. After the victory these branches turned into Peoples Party (1923) this transformations was also seen in Denizli.

The Republican Peoples Party (RPP) administration in Denizli, which was organized by the bureaucrats and notables of the town, started carrying out radical modernisation policies of the Single-Party Period. Prohibition of wearing the overgarment and veil and taking precautions against the usage of these, can be seen as the signal of this radical modernization process.

In local politics crisis of transformation of the society, from the traditional structure to the modern one, could be seen widespreadly. Here, its very important that the party tried to set up a communication system with the people via its branches, in order to find out the needs of the people and find solutions to their problems. Creating new sources, such as (capital levy and ve road tax), so as to use for the modernization and development of the country, caused displeasure throughout the people.

If we examine the social origins of the local politicians within the RPP branch in Denizli, we see that local notables have majority as much as the bureaucrats.

Keywords: Single-Party Period, Denizli, RPP, Political Life

1. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Halk Fırkası'na...

İzmir'in ve onu takiben Batı Anadolu'nun Yunanistan tarafından işgali üzerine ortaya çıkan ilk direniş hareketinin olduğu yerlerden biri de Denizli'di. Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi¹, İzmir'in işgali üzerine halkı direnişe çağırdı; O'nun da içinde bulunduğu bir grup yurtsever tarafından 29 Mayıs 1919 tarihinde "*Denizli Müdafaa-i Hukuk-u Redd-i İlhak Cemiyeti*" kuruldu. Bundan kısa bir süre sonra oluşturulan "*Denizli Heyet-i Milliyesi*" işgale karşı direniş için gönüllü kaydına başladı² ve bir örgütlenme modeli yarattı³.

* Yrd. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

¹ Ahmet Hulusi Efendi'nin Kurtuluş Savaşı'ndaki faaliyetleri için bkz. Ali Sarıkoyuncu, "Milli Mücadele'de Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi", *Diyanet Dergisi* (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları), cilt 27, sayı 4, Ekim-Kasım-Aralık 1991 (Ayrı Basım).

² Zeki Çevik, *Milli Mücadele'de "Müdafaa-i Hukuk'tan Halk Fırkası'na" Geçiş*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2002, s. 86.

³ Bülent Tanör, *Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)*, Afa Yay., İstanbul, 1992, s. 70. Denizli Heyeti Milliyesi'nin faaliyetleri hakkında ayrıca bkz. Mevlüt Çelebi, *Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi Yay., Ankara, 1999.

Sivas Kongresi sırasında A-RMHC bünyesinde oluşturulan 16 kişilik Heyeti Temsiliye'nin üyeleri arasında Denizli delegesi ve eski mutasarrıflardan Hakkı Behiç Bey (Bayiç) de vardı⁴.

Kurtuluş Savaşı'nı yürüten Birinci Meclis'te (1920-1923) bulunan Denizli milletvekilleri; Hakkı Behiç (Bayiç) Bey, Hasan (Tokcan) Efendi⁵, Mazlum Baba (Babalım) Efendi⁶ ve Yusuf (Başkaya) Bey'di. Mustafa (Tavaslıoğlu) ve Necip (Buldanlıoğlu) Beyler 1920 yılı bitmeden görevlerinden ayrılmıştı⁷.

Birinci Meclis'te milletvekilleri iki gruba bölünmüştü. Mustafa Kemal'in önderliğindekiler Birinci Grup'u oluşturmuştu. M. Kemal'in muhalifleri ise, İkinci Grup adı altında toplanmışlardı. Denizli milletvekillerinden üçü; Hasan (Tokcan) Efendi, Mazlum Baba (Babalım) Efendi ve Yusuf (Başkaya) Bey Birinci Grup üyesiydiler. Hakkı Behiç (Bayiç) Bey ise, hiçbir gruba dahil değildi⁸.

Birinci Grup'un örgütü olan A-RMHC, 1921 yılı içinde yeniden yapılandırıldı. Söz konusu tarihte, A-RMHC Denizli Mutasarrıflığı örgütü şu kişilerden oluşuyordu⁹:

Reis:

Ali Rıza Efendi

Azalar:

Müftü Ahmed Hulusi Efendi

Davavekili Kara Hacızade Salih Hamdi Efendi

Doktor Binbaşılıktan Mütekaid Kerimi Efendi

Hükümet Tabibi Kazım Efendi

Nafia Sermühendisi Tevfik Efendi

Belediye Eczacısı Hüsnü Efendi

Müftizade Kazım Efendi

Salih Ağazade Rıfat Efendi

Nazilli Telgraf Müdür-i Sabıkı Rüşdi Efendi

Küçükağazade Necib Ali Bey

Nisan 1923 tarihindeki milletvekili seçimlerinden galip çıkan A-RMHC, Eylül 1923 tarihinde Halk Fırkası'na dönüştü.

2. Denizli'de Muhalif Siyasal Partiler

1924-1925 yıllarında kurulan TpCF, kısa ömrü süresince Denizli'de örgütlenememişti¹⁰. TpCF'den daha kısa ömürlü olmasına rağmen SCF'nin Ege bölgesinde ağırlıklı olarak örgütlendiği ve bu yerlerden birinin de Denizli olduğu görülmektedir¹¹. Partinin Denizli örgütünün kurulmasında SCF yanlısı *Hizmet* gazetesi editörü Zeynel Besim ile Dr. Ethem Vassaf'ın büyük katkısı oldu. Parti örgütünde eşrafın ağırlığının olduğu dikkat çekmektedir. Tüccar kesiminden Kadıköylü Ragıp muhasip üye görevine getirilirken, diğer tüccarlar Rasih ve Çallı Osman, fabrika sahipleri Baytar Vasıf ve Halil Beyler yönetim kurulu üyesi oldular. Tüccarların yanı sıra avukatların da parti örgütünde önemli bir etkisi vardı. Eski CHP'li Ragıp Bey parti il başkanı, Niyazi Bey katip ve Etem Bey ise yönetim kurulu üyesiydi¹². SCF, Eylül 1930 yerel seçimlerine katıldı. 502 belediye için yapılan seçimlerde 40 belediye başkanlığı kazandı. SCF'nin daha fazla belediye başkanlığı kazanamamasının

⁴ Çevik, age., ss. 226-227. Ayrıca bkz. İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey*, TTK Yay., Ankara, 1989.

⁵ Tek parti döneminde Denizli eski Mebusu Hasan Tokcan'a maaş bağlanması CHP'nin resmi yazışmalarına yansımıştı. Bkz. *TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Katalogları Fon Adı Cumhuriyet Halk Partisi (BCA CHPK) Tarih: 25/10/1943 Sayı: Dosya: 2.BÜRO Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 518.2080..3*.

⁶ Tek parti döneminde Denizli eski Mebusu (Bektaş Tekkesi Postnişini) Mazlum Babalım'a maaş bağlanması CHP'nin resmi yazışmalarına yansımıştı. *BCA CHPK Tarih: 26/6/1945 Sayı: Dosya: 2.BÜRO Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 519.2083..1*.

⁷ Çevik, age., s. 298, 309.

⁸ Çevik, age., s. 324, 332.

⁹ Mesut Aydın, "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin Yeniden Yapılandırılması ve Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Teşkiline Dair Bir Belge", *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, sayı 2, 1996.

¹⁰ Erik Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, (Türkçesi: Gül Çağalı Güven), Bağlam Yay., İstanbul, 1992; Ahmet Yeşil, *Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2002.

¹¹ Çetin Yetkin, *Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi: Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Toplumsal Dönüşüm Yay., İstanbul, 1997, s. 117 dipnot 32.

¹² Cem Emrence, *99 Günlük Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yay., İstanbul, 2006, s. 138-139.

nedenlerinden biri tüm ülkede seçime katılamamış olması ise, bir diğeri de CHP'lilerin yaptığı seçim yolsuzluklarıydı. Seçim yolsuzluklarının olduğu yerlerden biri de Denizli'ydi¹³.

3. CHP'nin İl, İlçe, Bucak ve Ocak Kongreleri

1936 yılında Denizli'de CHP'nin 7 ilçe, 39 nahiye ve 625 ocak örgütü vardı. Üye sayısı ise, 17.303'tü¹⁴. 1941 yılında ise, üye sayısı 23.251'e ulaşmıştı ve bunun il nüfusuna oranı % 8.1'di¹⁵.

1923-1931 yılları arasında CHP ocak, bucak, ilçe ve il kongreleri yılda bir yapılırdı. 1931 yılında yapılan bir tüzük değişikliği ile il kongrelerinin iki yılda bir toplanması kabul edildi. Parti Kurultayları ise, tek parti dönemi boyunca dört yılda bir toplandı¹⁶.

Ocak ve bucak örgütlerinin çokluğu ve kongrelerinin her yıl yapılıyor olması, bunların haberlerinin yerel basında sıkça yer almasına yol açıyordu¹⁷. 1940 yılında yapılan CHP Denizli İl Kongresi, basına şu şekilde yansımıştı¹⁸:

“40 delegenin iştirak ettiği CHP Vilayet kongresi müfettiş Ziya Arkan ile Vali Osman Nuri Tekeli'nin de huzuriyle 22 Kanunuevvel pazar günü toplanmıştır.

Divan riyasetine Tavas delegesi Hamza Türkmen kâtipliklerine Çal delegesi İbrahim ve Acıpayam delegesi İbrahim seçilmişler, vilayet idare heyetinin raporu, hesap cetveli, rnüstakbel faaliyet rapor ve bütçesi okunarak yapılan ve başarılan işler takdirle karşılanmış ve ittifakla kabul edilmiştir. Gelecek yıl gelir ve masraf 41500 lira olarak tesbit ve kabul edilmiştir. Vilayetin sulama işleriyle Ziraat, İktisat, Nafia, Sıhhat ve Maarif hususundaki hayati ihtiyaç ve dilekleri çok samimi bir şekilde tebarüz ettirilmiş bunların temini için gereken teşebbüslerin yapılması temenni edilmiştir.

8000 dokuma tezgahının iplik ihtiyacını karşılamak üzere bir iplik fabrikası kurulması Denizli'de bir kız enstitüsü açılması hastanenin Numune Hastahanesi haline kalbedilerek yakın Vilayet halkının da istifadesinin temini dilekler arasında bulunmaktadır.

Okunan rapora göre Vilayet dâhilinde yirmi dört bine yakın parti azası vardır. Bu miktar vilayet nüfusunun yüzde sekizini teşkil etmektedir.

Yapılan seçim neticesinde Naili Küçüka 38 Hüsnü Berkman 36 Hulusi Oral 35 A. Ragıp Kozalı 31 Esat Kaymakçı 30 Şükrü Süer 29 Celal Gerzileli 24 Tahir Merzeci 24 reyle ve Fevzi Öylü ittifakla vilayet idare heyeti Üyeliğine seçilmişler ve kendi aralarında yapılan seçime göre de Hulusi Oral gene vilayet idare heyeti başkanlığına Şükrü Süer Halkevi reisliğine seçilmişlerdir.

Gece delegeler şerefine bir şölen verilmiş ve neşeli bir gece geçirilmiştir.

Yeni idare heyetine vazifelerinde muvaffakiyet temenni ederiz”.

4. Partiden Halkın Dilekleri

Dönemin tek partisi olan CHP, halkın nabzını tutmak, isteklerini öğrenerek mümkün olanlarını yerine getirmek için, haftada bir gün parti binasında halkın dertlerini dinleme kararı aldı. Aşağıda örneği görülen duyuru günlerce yerel gazetelerin ilk sayfalarında yer aldı¹⁹:

*“CHP İL YÖNKURUL BAŞKANLIĞINDAN
Denizli Gazetesi Neşriyat Direktörlüğüne,*

Halkın şikâyetlerini ve dileklerini dinlemek, anlamak ve kabil olanlarını yapmak, yaptırmak için il kurağında haftanın perşembe günleri saat 9'dan 12'ye, 14'ten 17'ye kadar Parti Başkanı vali bizzat ve diğer günlerde kuruldan bir üye hazır bulunacak ve daima bu böyle devam edip gidecektir. Müracaat ve dilekler için yazılı kâğıda lüzum yok herkes isteğini kendisi söyler. Yazılı kâğıt getirirse de olur ama başkasına para ile yazdırmamalı ve pul yapıştırıp masrafa girmemelidir.

¹³ Emrence, age., s. 163 vd.

¹⁴ *CHP Broşürü* (?), Alaeddin Kral Basımevi, İstanbul, (1936).

¹⁵ Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999, s. 234.

¹⁶ Hakkı Uyar, “1923'ten Günümüze CHP Tüzükleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, <http://kisi.deu.edu.tr/hakki.uyar/I.pdf> (son erişim: 11 Temmuz 2006)

¹⁷ “CHP Ocak Kongraları”, *Babadağ*, 10 Eylül 1935; “CHP Ocak Kongraları”, *Babadağ*, 15 Eylül 1935; “CHP Köy Ocakları”, *Babadağ*, 23 Teşrinievvel 1935; “Kırova Kamunu Kongresi”, *Babadağ*, 23 Teşrinisani 1935; “CHP Çal İlçe Kongresi Yapıldı”, *Babadağ*, 4 Kanunuevvel 1935; “CHP Ocak Kongraları Başladı”, *Sabah Postası*, 22 Eylül 1936; “CHP Köy Ocak Kongreleri”, *Sabah Postası*, 27 Teşrinievvel 1936; “CHP Kamun Kongreleri”, *Sabah Postası*, 19 Teşrinisani 1936; “C.H.Partisi İlçe Kongreleri”, *Denizli*, 21 İkinci Teşrin 1936.

¹⁸ “Vilayet Parti Kongresi”, *Akdeniz*, 26 Birinci Kanun 1940.

İl Kongresi tutanağı CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilmişti. Bkz. *BCA CHPK Tarih: 22/12/1940 Sayı: Dosya: 1.BÜRO Fon Kodu: 490..1.0.0 Yer No: 201.796..5.*

¹⁹ *Denizli*, 4 Mart 1937; *Denizli*, 6 Mart 1937; *Denizli*, 9 Mart 1937; *Denizli*, 11 Mart 1937; *Denizli*, 13 Mart 1937; *Denizli*, 16 Mart 1937; *Denizli*, 18 Mart 1937; *Denizli*, 23 Mart 1937; *Denizli*, 25 Mart 1937; *Denizli*, 27 Mart 1937.

1936-1939 yılları arasında valiler, CHP il başkanlığı görevini de yürüttüler.

Bunun gazetenizle halk duyup anlayınca kadar yazmaya devam etmenizi dilerim.

*İl Yönetim Kurulu Başkanı
İl Bay E. ENGÜR”*

1937 yılının Mart ayında bu duyuru ile, halkın dertlerini haftada bir gün (Perşembe) dinleyen Vali ve CHP İl Başkanı Ekrem Engür, muhtemelen bunun yeterli olmaması nedeniyle gazeteler aracılığı ile yeni bir duyuru yayınlarak, Perşembe günleri dışında haftanın diğer günlerinde CHP il binasında bir “*dilek defteri*” açıldığını ve bunun başına bir de “*katip*” konduğunu; ayrıca, Valilik binasında da bir “*şikayet ve dilek defteri*” açıldığını, bunun başında Valilik evrak memuru Hayri Törün’ün durduğunu belirtti. Buralara iletilen isteklerin Vali tarafından kontrol edileceği ve uygun görülenlerin yapılacağını ilan etti. “*İlyönkurul başkanı İl Bay Ekrem Engür*” son olarak şunu söylüyordu: “*Bu her vakit için böyle olacaktır. Açıkça herkese ilan ediyorum*”²⁰.

Halkın dileklerinin gündeme geldiği bir başka yer de CHP İl Kongreleri idi. 10 Aralık 1936 tarihinde Denizli Valisi ve CHP İl Başkanı Tefik Gür’ün başkanlığında yapılan CHP İl Kongresi’nde önceki iki yıl boyunca halktan toplanan dilekler de ele alındı. 91 maddede toplanan dileklerin bazılarını şöyle tasnif etmek mümkündür²¹:

Ulaşım, iletişim:

İzmir-Denizli trenlerinin her gün gelip gitmesi; Denizli treninin şube hatlığından çıkarılarak Sarayköy’den Denizli’ye ve Denizli’den Honaz nahiyesinden geçirilerek ana hatta bağlanması; bu mümkün olmazsa Goncalı istasyonu ile Böceli istasyonu arasındaki hattın kaldırılarak Denizli-Böceli arasında az masrafla bir hat yapılması ve buraya harcanacak paranın Denizli’ye gelecek ve gidecek yolcu ve eşya tarifesine zam yapılarak karşılanması²²; Kızılhisar’a bir telgrafhane açılması; Kızılcabölük nahiyesine bir postahane açılması...

Ekonomi:

İhracat tüccarlarının istediği vagonların zamanında verilmesi; Hileli mal satanların ağır cezalandırılması; Çimento fabrikası kurulması; Tütün işletme atölyesi kurulması; Çuval fabrikası kurulması; elektrik santrali kurulması; sigara imalathanesi kurulması; Köylüye Ziraat Bankası’nın para ve pulluk dağıtması; Tavas’ta tütün ekiminin yasaklanmaması; Çivril’in uygun köylerinde tütün ekimine izin verilmesi; Buldan köylerinin Uşak Şeker Fabrikası çalışma mıntikasına alınması ve bu köylerde pancar ektilmesi; Aşiretlerin iskan edilmesi...

Ucuzluk:

Şeker, petrol, tütün ve sigara fiyatlarının ucuzlatılması; Barut ve saçma fiyatlarının ucuzlatılması; Köylü sigarasının ve gaz fiyatlarının indirilmesi; Şeker fiyatlarının ucuzlatılması...

Sağlık:

Denizli ve civarındaki bataklıkların kurutularak, buralara göçmenlerin yerleştirilmesi; Denizli’de bir doğumevi ve çocuk bakımevi kurulması; Denizli il merkezine bağlı 9 köyün sıtma mücadele mıntikası içine alınması ve sıtma mücadele kadrosunun genişletilmesi; Çivril ilçesinin sıtma mücadele mıntikası içine alınması...²³

Vergiler:

50 yaşını bitiren fakirlerin yol vergisinin kaldırılması; Yol vergisinin azaltılması; Tapu muamelelerinin basitleştirilmesi ve harçlarının azaltılması; Noter harçlarının azaltılması; Mahkeme

²⁰ “CHP İlyön kurulu başkanlığından”, *Denizli*, 4 Mayıs 1937.

²¹ *CHP 1936 İl Kongreleri*, Ankara, 1937, ss. 151-153.

Denizli’nin ileri gelenleri –çoğunluğu CHP’li- yoksul öğrencilere maddi yardımda bulunmak için örgütlenmişlerdi. Bunlar arasında, CHP il başkanı ve milletvekili Hamdi Berkman, Belediye Başkanı Naili Küçüka, İsmail Cillov, Rasim Sürücü, Esat Kaymakçı, Gerzileli Celal ve kardeşleri, Müftüoğlu Fevzi... bulunuyordu. Bkz. “Lise Yoksul Çocuklara Yardım Kurulu”, *Denizli*, 6 Birinci Kanun 1935; “Denizli’nin İyiliksever Halkının Yoksul Çocuklara Yardımı Hızla Devam Ediyor”, *Denizli*, 13 Birinci Kanun 1935; “Denizli Yoksul Talebe Esirgeme Kurumuna Yapılan Teberrular”, *Denizli*, 20 Birinci Kanun 1935.

²² Denizli’nin demiryolu sorunu ve bu konuda halkın talepleri sonraki yıllarda da devam etti. Örneğin, 1940 yılında, *Akdeniz* gazetesinde yer alan bir yazıda, demiryolu güzergahının düzeltilmesi ve geliştirilmesinin Parti’den istendiği; ancak, daha önemli demiryolu hatları nedeniyle bu isteğin ertelendiği belirtilmekteydi. Yine aynı yazıda, İngilizlerin demiryolu hattını kurarken tarım ürünlerini taşımaya düşündükleri için ovayı tercih etmeleri; şehir ve kasabaları ikinci planda bırakmaları bugünkü sorunun temel nedeni olarak gösterilmektedir.

Bkz. A.R.S., “Denizli’nin En Mühim İhtiyaçlarından Biri”, *Akdeniz*, 21 Birinci Teşrin 1940.

²³ 1936 yılı içerisinde Çivril’in 33 köyü, sıtma ile mücadele programı içerisine alındı. Daha önce bu mücadele Sarayköy, Buldan ve Çal kazalarının 61 köyünde yapılmaktaydı. Denizli’deki 416 köyün yaklaşık dörtte birinde sıtma mücadelesinin yapılması, sorunun ne kadar büyük olduğunu göstermektedir. Bkz. *Cumhuriyetin 15. Yıldönümünde Denizli*, Denizli, 1938, s. 14, 47.

harçlarının ve özellikle de boşanma harçlarının indirilmesi; Çift hayvanı olan öküz, merkep ve beygirlerden sayım vergisi alınmaması...

Eğitim:

Tavas'ta bir ortaokul açılması; Çal'da bir ortaokul açılması; Lise binası yanında Vakıflar tarafından bir öğrenci yurdu yapılması; Ders yılından itibaren öğretmensizliğin ve kitapsızlığın önüne geçilmesi; Denizli'deki ipek böcekçiliği okulunda bir de tavukçuluk şubesi açılması...

Bürokrasi:

Evlenme kağıtlarının basitleştirilmesi ve köyler için kolaylık sağlanması; Evlenme işlerinde kırtasiyeciliğin azaltılması; Nahiye olmak isteyen köyler...

Memur isteği:

Acıpayam'a jandarma kumandanı gönderilmesi; Sarayköy'e bir ziraat fen memuru ve bir baytar atanması; Çivril'e icra memuru tayini; Her nahiye merkezine bir sulh hakimi ve bir tapu ve nüfus memuru bulundurulması; emekli doktorların arazi verilmek suretiyle köylere gönderilmesi ya da doktoru fazla olan yerlerin doktorlarının doktorsuz yerlere gönderilmesi...

Ödüllendirme:

Altı veya daha fazla çocuğu olanların ödüllendirilmesi...

Parti işleri:

Parti'nin ocak ve kamun (nahiye/bucak) kongrelerinde iki yılda bir seçim yapılması ve tüzükteki maddenin bu şekilde değiştirilmesi...²⁴

CHP Denizli il örgütünün 1936 yılındaki kongresine müşahit olarak katılan Kayseri milletvekili A. Hilmi Kalaç, söz konusu dilekler için, *"olgun bir varlığın bilerek istedikleri şeylerdir ve bütün bunlar medeni hayatın müreffeh ve zaruri icap ve ihtiyaçları olarak er geç yapılacaktır"* demektedir²⁵.

5. İkinci Seçmenler

Ülkedeki tüm toplumsal kesimleri temsil etme iddiasında olan CHP, tek parti yönetimi boyunca seçimlere rakipsiz olarak girdi. Gerçi, bu seçimleri gerçek anlamda bir seçim olarak kabul etmek bile mümkün değildir.

Seçimler iki dereceliydi²⁶. Halk, ikinci seçmenleri; ikinci seçmenler de, milletvekillerini seçiyordu. Aslında yapılan, seçimden ziyade iki dereceli bir onaylamadan ibaretti. İkinci seçmenler CHP üyesiydiler ve parti tüzüğü gereği parti üyelerine oy vermek zorundaydılar. Bağımsız olarak ikinci seçmenliğe ya da milletvekilliğine soyunanların şansı yoktu. CHP'li ikinci seçmenler, partinin olur verdiği *"müstakil"* milletvekili adaylarına oy verebiliyordu²⁷.

1943 yılında yapılacak olan milletvekili seçimleri için Şubat ayında ikinci seçmen seçimlerine başlandığında Akdeniz gazetesinde şu haber yer aldı²⁸: *"10/2/943 Çarşamba günü saat (8) de ikinci seçmen seçimine başlanarak 11/2/943 Perşembe günü saat (18.30)a kadar devam edeceğinden aşağıda gösterildiği cihetle mahalle halkının nahiye merkezlerine gelerek reylerini kullanmaları"* gerekmektedir. İkinci seçmen seçimlerinin yapılacağı yerler şu şekilde sıralanmıştı:

Nahiye Merkezi Adı	Mahalle Adı
Çatal Çeşme okuma odası	Değirmen
İncirlişınar Kahve önü	Önü
	İncirlişınar
	Kiremitçi
	Karaman
	Günbattı
İstiklâl Camii	İstiklâl
Pelitlibağ Kahvesi önü	Pelitlibağ
	Feslikan

²⁴ CHP Tüzüğü'ne göre, ocak ve bucak kongreleri yılda bir yapıyordu.

²⁵ CHP 1936 İl Kongreleri, s. 154.

Partililerin bu dilekleri, il örgütü tarafından CHP Genel Sekreterliği'ne de gönderiliyordu. Bkz. *BCA CHPK Tarih: 16/1/1939 Sayı: Dosya: 2.BÜRO Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 493.1987.1.*

²⁶ 1877'den 1943 yılına kadar yapılan seçimler iki derecelidir.

²⁷ Hakkı Uyar, "Tek Parti Döneminde Seçimler", *Toplumsal Tarih*, sayı 64, Nisan 1999, ss. 21-31.

²⁸ "Meb'us Seçimine Başlandı", *Akdeniz*, 10 Şubat 1943.

	Nahiye Merkezi Adı	Mahalle Adı	
	Çaybaşı Böcekçilik Binası	Yücebağ	
	Saltak Camii	çaybaşı	6
		Saltak	
		Sırakapu	
Atalar Zafer Okulu	Dükkanönü	Gürcan	
	Atalar	Eski Mühtü	
	Kuyupınar	Hatiboğlu	
Delikliçınar CHP İlçe Binası	Delikliçınar	Kayalık	
	Altıntop	Gündoğdu	
	Musa	Kaplanlar	
		Topraklık Kahve önü	
		Topraklık	
		Kirişhane	
	Saraylar Halkevi	Saraylar	
		Uçancıbaşı	

1935 milletvekili seçimleri öncesinde Denizli ili genelinde yapılan seçimlerde seçilen ikinci seçmen sayısı 606 idi. Bunların 86'sı kadın, 520'si erkekti.

Kadın ikinci seçmenlerin oranı % 14.1'di. Bunların 129'u Denizli Merkez ilçedendi²⁹. Merkez ilçedeki ikinci seçmenlerin isimleri, CHP Denizli Merkez İlçe Yönetim Kurulu tarafından, Denizli gazetesinde duyuruldu³⁰. Bu isimlerin çok azının karşısında yaptığı mesleklerin yazması, soyadlarının pek belirtilmemesi, bunların toplumsal kökenlerini belirlememi zorlaştırdı. *Mehmet Emin İlhan*'ın da yardımıyla ikinci seçmenler hakkında daha ayrıntılı bilgi sahibi olabildim:

İkinci seçmen sayısı	Toplumsal kökeni belli olan	Toplumsal kökeni belli olanların oranı
129	41	% 31.7

Mesleklere göre dağılım	Sayı	Kökeni bilinenlere oranı
Ticaret	11	% 26.8
Serbest meslek	9	% 21.9
Memur	8	% 19.5
Küçük esnaf	6	% 14.6
Toprak sahibi	5	% 12.1
Seçimle gelen yönetici	2	% 0.4

Mesleklere göre dağılıma ilişkin birkaç açıklama yapmak gerekmektedir: Serbest meslek sahiplerinin 3'ü avukat, 1'i doktor, 1'i noter ve 4'ü eczacıdır. Memur kökenli olanların 5'i halen çalışan memur, 3'ü emekli memurdur. Emekli memurlardan biri binbaşısıdır. Küçük esnaf olarak saydıklarım (sayılan her meslekten birer kişi olmak üzere); bakkal, bakırcı, debbağ, marangoz, terzi ve yumurtacıdır. Seçimle gelen yönetici olarak verilen iki kişiden biri belediye başkanı, diğeri de muhtardır.

Yukarıdaki açıklamalarda görüleceği üzere, ikinci seçmen olarak belirlenenler genellikle şehrin ileri gelenleri (eşrafı) olan ticaretle uğraşanlar, toprak sahipleri ve serbest meslek sahipleridir. Bunlar arasında küçük esnafa da rastlanmaktadır.

129 ikinci seçmenden 23'ü kadındır. Bu, ikinci seçmenlerin % 17.8'i etmektedir. Söz konusu kadın ikinci seçmenlerin önemli bir bölümü, ikinci seçmen olarak yer alan eşrafa mensup erkeklerin eşidir. Örneğin, "*Nesime Mebus Yusuf*", Denizli milletvekili Yusuf Başkaya'nın eşidir. "*Habibe Avukat Hulusi*" ise, Avukat Hulusi'nin eşidir. Av. Hulusi Oral, daha sonraki yıllarda CHP milletvekilliği yapacaktır. Oğlu Hüdaî Oral ise, CHP/SHP milletvekilliğinin yanı sıra, 1963-65 dönemindeki İnönü Hükümeti'nde Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı görevinde bulunacaktır³¹. "*Hicriye Avukat Ethem*" ise, Avukat Ethem'in eşidir. İkinci seçmen 3 avukattan 2'sinin eşi de ikinci seçmendir. İkinci seçmen Eczacı Kemal'in eşi "*Hayriye Kemal Eczacı*" da ikinci seçmendir. Yine şehrin ileri gelenlerinden, ticaretle uğraşan Esat Kaymakçı'nın eşi "*Saadet Esat Kaymakçı*" ve Rasim Sücüllü'nün eşi, "*İsmet Rasim Sücüllü*" de, eşleriyle beraber ikinci seçmendir. Karı-koca olarak ikinci seçmen olanlar arasında Ali Galip-Ulviye Mücellit ile Hüsnü-Zehra Samakol'u da eklemek gerekir. Bu durumda, kadın ikinci seçmenlerin yarıya yakını ileri gelenlerin eşidir. Kendi adıyla, eşi olmadan

²⁹ "Seçime İştirak Edenler", *Denizli*, 24 Ocak 1935.

³⁰ "CHF Merkez Kaza Heyeti Tarafından 14/1/1935 Tarihinde Tesbit Edilen 129 Müntebi Sani İsimleri Aşağı Çıkarılmıştır", *Denizli*, 17 Ocak 1935.

³¹ 3 Kasım 2002 tarihinde yapılan genel seçimlerde CHP'den Denizli milletvekili seçilen V. Haşim Oral da bu ailedendir (V. **Haşim Oral** ile 13 Mayıs 2003 tarihinde yapılan görüşmeden).

ikinci seçmen olan kadınlar da vardır: bunlardan biri Noter Behice Hanım'dır. Diğer birkaçının da memur olduğunu belirleyebildim. Aynı aileye mensup birden fazla ikinci seçmene bir hayli rastlanmaktadır. Bu aileler şehrin ileri gelen aileleridir: Kaymakçı, Sücüllü, Samakol, Küçüka, Karcılı, Mücellit... Sücüllü ailesi belirleyebildiğim kadarıyla en fazla ikinci seçmene sahip ailedir (7 ikinci seçmen). Yukarıda saydığım Denizli'nin önde gelen ailelerine Müftüoğlu ve Oral ailelerini de eklemek gerekir. Bu ailelerden daha sonra milletvekili de çıkmıştır (Oral ailesinde olduğu gibi). Tek parti döneminin önemli isimlerinden biri olan Necip Ali Küçüka'nın ailesinden de ikinci seçmenler bulunmaktadır.

Denizli örneğinden yola çıkarak, ikinci seçmenlerin şehrin ileri gelen, köklü ailelerinden çıktığı; tüccar, toprak sahibi, serbest meslek sahibi olan bu ailelerin yanında küçük esnaf ve memurların da bir miktar ikinci seçmenler arasında temsil edildiği söylenilebilir.

6. Milletvekili Seçimleri

Tek parti dönemi boyunca yapılan milletvekili seçimleri iki dereceliydi. 1935 seçimlerinde öncekilerden farklı olarak, 4'ü azınlıklardan olmak üzere toplam 13 bağımsız milletvekili seçildi³². Bu bağımsız milletvekillerini seçenler, CHP'li ikinci seçmenlerdi. 13 bağımsız milletvekilinden biri de Denizli'dendi. Denizli'nin 8 milletvekili çıkarması gerekirken, CHP 7 aday göstermiş; 1 milletvekilliğini boş bırakılmıştı. Bu milletvekilliği için bağımsızlar aday olmuştu. CHP'nin kendi adayları için ilan ettiği liste şöyleydi³³:

1. Doktor Kazım Samanlı Eski Denizli Saylavı
2. Emin Aslan Tokatlı Eski Denizli Saylavı
3. Haydar Rüştü Öktem Eski Denizli Saylavı
4. Mazhar Müfit Kansu Eski Denizli Saylavı
5. Necip Küçüka Eski Denizli Saylavı
6. Yusuf Baş Kaya Eski Denizli Saylavı
7. Doktor Hamdi Denizli Memleket Hastanesi Baş Hekimi
8. Müstakil Saylav için boş bırakılmıştır.

Bağımsız milletvekilliğine aday olanların listesi ise, şöyleydi:

1. Milli Müdafaa müsteşarlığından mütekit General Şefik
2. Avukat Denizlili Ragıp Saraçoğlu
3. İsmet Paşa mektebi başmuallimi Mehmet Ali Sezer
4. Adana'da Buldanlı Doktor Rüştü
5. Buldanlı oğlu Ahmet Ethem
6. Buldan eski kaymakamlarından Saffet; Ankara'da
7. Fırka kumandanlığından mütekit Erkanharbiye miralay, gazete muhabiri Ragıp Kemal Can Türk
8. Denizlili Doktor Şakir Saraç oğlu
9. Adana borsa komiserlerinden Sarayköylü Rüştü Tokadi
10. Mütekit miralay Çallı Ethem

Bağımsız adaylardan General Şefik, milletvekili olarak seçildi³⁴. Bu seçimde, parti yönetiminin ikinci seçmenlere, bağımsız adaylardan kime oy vereceği konusunda etkide bulunmuş olması muhtemeldir.

7. Belediye Seçimleri

³² Uyar, agm.

³³ Denizli, 7 Şubat 1935.

Milletvekili olmak için CHP Genel Sekreterliği'ne başvurular, CHP Arşivi'nde önemli bir yer teşkil ediyordu. Denizli'den başvuran için bkz. *BCA CHPK Tarih: 4/6/1939 Sayı: Dosya: 1.BÜRO Fon Kodu: 490..1.0.0 Yer No: 296.1192..1. ; BCA CHPK 20/2/1940 Sayı: Dosya: 1.BÜRO Fon Kodu: 490..1.0.0 Yer No: 296.1192..2.; BCA CHPK Tarih: 28/10/1941 Sayı: Dosya: 1.BÜRO Fon Kodu: 490..1.0.0 Yer No: 296.1192..3.; BCA CHPK Tarih: 17/8/1942 Sayı: Dosya: 1.BÜRO Fon Kodu: 490..1.0.0 Yer No: 296.1193..1.; BCA CHPK Tarih: 22/1/1943 Sayı: Dosya: Fon Kodu: 490..1.0.0 Yer No: 296.1193..2.; BCA CHPK Tarih: 27/1/1944 Sayı: Dosya: 1.BÜRO Fon Kodu: 490..1.0.0 Yer No: 296.1193..3.; BCA CHPK Tarih: 15/7/1945 Sayı: Dosya: 1.BÜRO Fon Kodu: 490..1.0.0 Yer No: 296.1194..1.; BCA CHPK Tarih: 19/6/1946 Sayı: Dosya: Fon Kodu: 490..1.0.0 Yer No: 296.1194..2.; BCA CHPK Tarih: 16/3/1950 Sayı: Dosya: 1.BÜRO Fon Kodu: 490..1.0.0 Yer No: 296.1195..1.*

³⁴ "Saylavlarımız Seçildi", *Denizli*, 14 Şubat 1935.

Bu tarihten birkaç ay sonra (Mayıs 1935), General Şefik Türsan CHP'ye katıldı. Bkz. *BCA CHPK Tarih: 5/5/1935 Sayı: Dosya: 2.BÜRO Fon Kodu: 490..1.0.0 Yer No: 534.2142..1.*

Tek parti dönemi boyunca Denizli'nin belediye başkanlığını yapanlar şu isimlerdi³⁵:

Feyzullahoğlu Ahmet Hamdi Efendi	1920-1924
Tatosmanoğlu Emin Efendi	1924-1925
Salihağazade Hacı Tevfik Bey	1925-1927
Saraçoğlu Ragıp Bey	1927-1929
Esat Berkman	1929-1931
Naili Küçüka	1931-1938
İsmail Cillov	1938-1941
Esat Kaymakçı	1941-1944
Hüsnü Örnek	1944-1950

1934 yılında yapılan belediye seçimlerinde Denizli'deki Belediye Meclisi adaylarının listesi şöyleydi³⁶:

---

³⁵ <http://www.denizli.bel.tr/belediyemiz/eskibaskanlar?PM=B> (son erişim: 9 Temmuz 2006); http://www.kenthaber.com/Arsiv/IzBirakanlar/Denizli/IzBirakan_961.aspx (son erişim: 9 Temmuz 2006).

³⁶ "Denizli C.H.Fırkası Belediye Aza Namzetleri", *Denizli*, 4 Birinci Teşrin 1934.

Denizli CHF Belediye Aza Namzetleri	
1	Ali Ragıp Bey Kozalı zade
2	Ali Efendi Sofu zade
3	Ali Bey Karabacak zade
4	Ali Bey Küçükağa zade
5	Ali Galip Bey Mücellit zade
6	Ali Bey Hacı Sağır zade
7	Ali Usta Kömürcü oğlu
8	Ali Çavuş Sücüllü zade
9	Celal Bey Gerzeleli Ali Efendi zade
10	Feyzi Efendi Kara Himmet zade
11	Kemal Bey Sadık Efendi zade
12	Kazım Bey Çepni zade
13	M. Naili Bey Küçükağa zade
14	Mümtaz Bey Sarı Ahmet zade
15	Mustafa Efendi Seyis zade
16	Mehmet Efendi Sürücü zade
17	Mustafa Efendi Sarı Ahmet zade
18	Nuri Efendi Ali Kahya zade
19	Nuri Efendi Nauman Ajanı
20	Hacı Baki Bey Yağcı zade
21	Hüsni Bey Örnek Marangozhanesi Sahibi
22	Hüsni Bey Eczacı
23	Hüsni Bey Samakollu
24	Hüseyin Efendi Köse zade
25	Hüseyin Avni Bey Yakup zade
26	Hacı Ali Bey Kanbur zade
27	Hacı Sabri Bey Avukat
28	Hayrettin Bey Karamil zade
29	Hakkı Bey Terzi Şeyh oğlu
30	Hamdi Efendi Kara Himmet zade
31	İsmail Bey Basmacı zade
32	İsmail Bey Kuru Hacı İbrahim zade
33	İsmail Efendi Abban zade
34	İsmail Efendi Hafız zade
35	İsmail Efendi Tıkır zade
36	İzzet Efendi Hacı zade
37	Ömer Bey Karcılı zade
38	Salih Bey Sücüllü zade
39	Salih Bey Bakkal Halil zade
40	Salih Efendi Hızır
41	Salih Efendi Kara Hacı zade
42	Salih Efendi Sefer oğlu
43	Sıtkı Efendi Köse Hüseyin oğlu
44	Rüşti Bey Hoca zade
45	Rasim Bey Sürücü zade
46	Tevfik Efendi Karanlık oğlu

Bu listeyi duyururken, Denizli gazetesi “Saygıdeğer Denizlililer! Seçime iştirak ediniz. Reylerinizi Halk Fırkası namzetlerine veriniz. Bu sizin vatandaşlık hakkınız, medeni borcunuzdur” diyordu³⁷.

CHP Denizli İl Başkanı Esat (Kaymakçı) Bey ise, şu çağrıda bulundu³⁸:

“Aziz Denizlililer!

Memleketi düşmandan kurtarıp Cumhuriyeti kuran ve size medeni hakkınızı veren ve **bütün dünyanın en büyük adamı olan Ulu Gazi'nin kurduğu Halk Fırkası'nın Denizli Şehir Meclisi aza namzetlerine kıymetli reylerinizi vermenizi rica ederim**”.

Seçimlerin yapılacağı yerler Denizli Belediye Başkanlığı tarafından şu şekilde belirtilmişti³⁹:

“Belediye intihabı Birinci teşrinin yedinci günü başlayacak ve onuncu Çarşamba günü saat 18'e kadar devam edecektir.

1. Saraylar, Uçancıbaşı, Sırapapular, aşağı İlbadi, yukarı İlbadi, Gümüşçay Mahalleleri müntehipleri Belediye dairesindeki sandığa.
2. Kayalık, Hatipoğlu, Topraklık, Kirişhane, Yorganbattu, Koyunköy, Hacıkaplan mahalleleri müntehipleri Kayalıktaki sandığa.
3. İstiklal, Pelitbağ, Feslikan, Dükkân önü mahalleleri müntehipleri İstiklaldeki sandığa.
4. Delikliçınar, Değirmen önü, Haçıfakı, Mollabağ, körcan, Eskimüftü, Kuyupınar, Altıntop mahalleleri müntehipleri Delikliçınardaki sandığa.
5. Çaybaşı, Saltak, Musa ağa, İncirliçınar, Kiremitçi, Karaman, Öküzbattu mahalleleri müntehipleri Çaybaşındaki sandığa reylerini atacakları ilan olunur”.

1942 yılındaki belediye seçimlerinde ise, partinin açıkladığı aday listesi şöyleydi⁴⁰:

³⁷ Denizli, 4 Birinci Teşrin 1934.

³⁸ Denizli, 4 Birinci Teşrin 1934.

³⁹ “Denizli Belediye Riyasetinden”, *Denizli*, 4 Birinci Teşrin 1934.

⁴⁰ “CHP Vilayet İdare Heyeti Reisliğinden”, *Akdeniz*, 23 Eylül 1942.

	CHP Vilayet İdare Hey'eti Reisliğinden	24	Ali Kömürcü
1	Hulusi Oral	25	İsmail Kuru
2	Tahir Merzeci	26	Osman Öztapak
3	Naili Küçüka	27	Ali Kesimli
4	Esat Kaymakçı	28	İsmail Kızıllıhisarlı
5	Celal Gerzele	29	İsmail Özkardaş
6	Tal'at Saraçoğlu	30	Mehmet Musaoğlu
7	Salih Balcı	31	Naili Afşar
8	Halil Kahyaoğlu	32	Nuri Alkaya
9	Hüseyin Köseoğlu	33	Ömer Mazıoğlu
10	Fevzi Müftüler	34	Nuri Odabaşı
11	Salih Sücüllü	35	Nuri Yalavaç
12	Baki Yağcı	36	Tevfik Karanlık
13	Şevket Çetin	37	Osman Bektaş
14	Hüsnü Berkman	38	Mehmet Özgür
15	Mustafa Bagadır	39	İsmail Bagadır
16	Hüsnü Örnek	40	Osman Merzeci
17	Mehmet Baykent	41	Raşit Özkardaş
18	Abdurrahman Tütekçi	42	Kazım İzmirli
19	Etem Mutlu	43	Ahmet Şerbetçi
20	Ali Vehbi Aykota	44	Selahattin Özdemir
21	Şükrü Helvacı	45	Salih Baksan
22	İsmail Dağdelen	46	İhsan Çakır
23	Rasim Sürücü		

CHP İl Yönetim Kurulu, yayınladığı bu listeden sonra halka ve seçmenlere şöyle sesleniyordu⁴¹:

“Şehir Belediyesinin 4 senelik mesai devresi bitmek üzeredir. Yeni seçim 1/Teşrinievvel/942’dedir. Şehrimizin ve halkımızın 4 senelik ihtiyaçlarını ellerine tevdi vereceğimiz arkadaşlarımızın seçimi için partimiz yoklamasını yaparak yukarıda isimleri yazılı zevatı (Parti Namzedi) olarak neşre karar vermiştir”.

İkinci Dünya Savaşı koşullarına da vurgu yapan bildirin devamında şunlar dile getiriliyordu:

“Dünyanın demir ve çelik yağmuru altında sarsıldığı ve inlediği ve beşeriyetin ateş tufanı içinde kan kustuğu şu esnada insanlığın en bahtiyar ve mümtaz ırkı Türkiye ve Türklerin bugünkü mesut gününü hazırlayan Cumhuriyet Halk Partisi ve onun hükümeti; Sizleri her sahada el ele, yan yana, omuz omuza tek bir kalp ve vücut halinde birleşmiş ve kendi etrafında ... bir kale gibi görmeyi arzu etmiş ve hak kazanmış bir mevcudiyet olduğundan kendi direktifleri dairesinde ve arzularınıza uygun olarak verdiği işaretlere göre hareketinizi ve bu intihap sahasında da aynı isteği sizlere beyan ederek kıymetli reylerinizi partiye ve partililere vermenizi bekler”.

8. Bir Eleştiri Alanı Olarak Belediyeler

Tek parti dönemi boyunca, yerel basının en çok eleştirme imkanı bulduğu alan belediyelerdi. Zaman zaman eleştiriye mizah da karışıyordu. Örneğin, Denizli’de yayınlanan *Ege* gazetesinde (1939), *“Sakin İnanma”* diye bir köşe vardı ve bu köşede mizahi bir tarzda en çok eleştirilen belediye idi:

“Caddelerin lambalarının yanıp yanmadığının kontrol edileceğine,

Şoförlerin insan çiğnemeyeceğine,

Kahvelerin temizleneceğine,

Caddelerin her gün baştan başa sulanıp süpürüldüğüne,

*Ve hayvan gübresinin görülmeyeceğine”*⁴².

*“Kahve renkli otobüslerin yavaş gidip halkı toz ve çamura boyamayacağına”*⁴³.

*“Birkaç araba, beş on amale ile şehrin temizlenemeyeceğine”*⁴⁴.

⁴¹ “Sayın Denizli Halkına ve Müntehiplerine”, *Akdeniz*, 23 Eylül 1942.

⁴² *Ege*, 29 Mayıs 1939.

⁴³ *Ege*, 2 Haziran 1939.

“Mekteb kitaplarının ucuz satılacağına,
Denizli unundan yapılan ekmeklerin uzak şehirlerde ucuz, Denizli’de neden pahalı olduğuna
halkın akıl erdireceğine,

Faytoncuların yabancı yolculardan iki kat para almayacaklarına”⁴⁵.

“Denizli’de içecek bir yudum su bulunacağına”⁴⁶.

Bunların dışında ciddi bir şekilde yerel gazetelerin sütunlarında oldukça sık bir şekilde belediyeyi ilgilendiren sorunlara değiniliyordu. Bunlar arasında şunlar sayılabilir:

- Yolların yazın toz, kışın çamur içinde olması,
- Yolların sulanmadan süpürülmesi ve bu nedenle her tarafın tozla kaplanması⁴⁷,
- Az kireçli su bulunamaması,
- Kokudan kasaplara girilememesi,
- Kara ve sivrisinek,
- Koyun eti parasıyla oğlak eti almak⁴⁸,
- Şeker fiyatlarının yüksekliği⁴⁹,
- Açıktan akan sular ve bunun yarattığı sis ile birlikte ortaya çıkan yüksek nem miktarı⁵⁰,
- Sağlıksız bir şekilde hayvanla tahin imal edilmesi (Belediye Encümeni kararı ile Aralık 1936 tarihinde yasaklandı),
- Kahvehane, kiraathane, sinema ve benzeri yerlerde hasır iskemle ve sandalye kullanımı nedeniyle “hasırların arasında tufeylat” barınması ve bunların insanlara hastalık bulaştırması (1 Aralık 1936 tarihinden itibaren Belediye Encümeni kararı ile yasaklandı)⁵¹,
- Çöp arabalarının mahallere çok seyrek uğraması; bu nedenle çöplerin birikmesi ve sokak ortasına bırakılan çöpler nedeniyle ortaya çıkan çirkin görüntü⁵²,
- Hayat pahalılığı; ekmek ve et ihtiyacının karşılanamaması⁵³,
- Odun ve odun kömürü fiyatlarının il genelinde yüksek olması⁵⁴,
- İkinci Dünya Savaşı yıllarında bazı gıda maddelerinin aşırı pahalılaşması, kahve, gaz vb. maddelerin bulunmasında yaşanan sıkıntı⁵⁵,
- Belediyenin içindeki parkın halka kapalı tutulması⁵⁶...

Denizli Belediyesi’nin faaliyetleri, bir aylık ya da iki aylık olarak gazetelerde yer alıyordu. Bu faaliyetler arasında kurallara (sağlıksız ya da pahalı ürün satmak gibi) uymayan esnaflara (bakkal, manav, kasap, berber, şoför...) ceza kesilmesi, sinemada sigara içenlere ceza kesilmesi, bozuk yolların, köprülerin ve çeşmelerin onarılması, başıboş sokakta dolaşan hayvanların sahiplerine ceza

⁴⁴ Ege, 5 Haziran 1939.

⁴⁵ Ege, 9 Haziran 1939.

⁴⁶ Ege, 2 Ağustos 1939.

⁴⁷ “Bir Dilek”, Babadağ, 5 Teşrinievvel 1935.

⁴⁸ A.R.S. “Denizli’nin Dertlerinden (Ezeli Dert)”, Akdeniz, 9 Birinci Teşrin 1940.

Cumhuriyetin 15. Yıldönümünde Denizli adlı broşürde (ss. 67-68) Denizli’nin su sorunu hakkında şu bilgi verilmektedir:

“Her evin içinden bir arık geçer, mahalle aralarında sık sık güv sularıyla çağlayıp duran çeşmelere rastlanır. Bunların bir kısmı artezyendir. Çeşme suları fazla kireçli ve mecraları da açık olduğundan içmeğe elverişli değildir. Bu sebepten evler içinde açılmış (1000)den fazla artezyen vardır”. Denizli şehir merkezinin bu tarihte nüfusunun 17.000 civarında (s. 14) olduğunu düşünecek olursak, evlerin büyük bir bölümünde artezyen olduğunu söylemek mümkündür.

⁴⁹ G. Şarman, “Belediyeden Umduğumuz: Şeker Fiyatını Şeker Rengi Olmadan Kurtarmak”, Denizli, 28 İkinci Kanun 1937.

⁵⁰ A.R.S. “Denizli’nin Dertlerinden (Ezeli Dert)”, Akdeniz, 10 Birinci Teşrin 1940.

⁵¹ “Denizli Belediyesi Tebligatı”, Sabah Postası, 11 Kanunuevvel 1936.

⁵² “Belediyeden Bir Dilek”, Akdeniz, 24 Birinci Teşrin 1940.

⁵³ Osman Bayraktar, “Denizli’de Hayat Pahalılığı ve Sebepleri 1”, Ege, 29 Mayıs 1939; Osman Bayraktar, “Denizli’de Hayat Pahalılığı ve Sebepleri 2”, Ege, 2 Haziran 1939; Osman Bayraktar, “Denizli’de Hayat Pahalılığı ve Sebepleri 3”, Ege, 5 Haziran 1939; Osman Bayraktar, “Denizli’de Hayat Pahalılığı ve Sebepleri 4”, Ege, 7 Haziran 1939; Osman Bayraktar, “Denizli’de Hayat Pahalılığı ve Sebepleri 5”, Ege, 14 Haziran 1939; Osman Bayraktar, “Denizli’de Hayat Pahalılığı ve Sebepleri 6”, Ege, 16 Haziran 1939; R. Akın, “Ekmek ve Et İhtiyacı”, Ege, 9 Haziran 1939.

⁵⁴ N. Temuçin, “Denizli Valisi Osman Nuri Tekeli ve Belediye Başkanı İsmail Cillov’un Nazarı Dikkatine”, Akdeniz, 13 İkinci Teşrin 1941.

⁵⁵ N. Temuçin, “Böyle Devam Edip Gidecek mi?”, Akdeniz, 19 Temmuz 1941.

⁵⁶ “Park Halka Niçin Açılmıyor?”, Akdeniz, 19 Haziran 1942.

kesilmesi, sokak köpek ve kedilerinin öldürülmesi, yakalanan kaçak yiyecek maddelerinin fakirlere dağıtılması, fakirlere maddi yardımda bulunulması...⁵⁷

9. Denizli'nin Belli Başlı Sorunları

a. Elektrik

1923 yılında Türkiye'deki 421 belediyenin sadece 4'ünde elektrik tesisatı vardı. 1938 yılında ise bu sayı 150'ye ulaşmıştı (belediye sayısı ise 537 idi)⁵⁸.

1930'lu ve 1940'lı yıllarda Denizli basınına en çok yansıyan konulardan biri de, Denizli'nin elektrik ihtiyacı idi. Çünkü, mevcut elektrik Denizli için yeterli değildi. Nitekim, Gıyasi Şarman 1936 yılında bu konuda şunları yazmıştı⁵⁹:

“... tenvirat yönünden her gün bu kadar bol vesaite rağmen çok geri kalan ve her gün her saat halkı yanıklandırır memleket varsa, o da Denizli'dir. Denizli'nin elektrik tesisi her yerden evveldir. Bununla beraber tenviratta, sönüklükte her yerden üstündür. (...) Tenvirattaki intizamsızlık, kuvvetsizlik bir çok sebeblere istinad eyliyor. Bir kere tahammülün fevkinde kuvvet dağılmıştır. Santralde idare tam manasıyla bu işten anlayan ve takdir eden kimseler elinde değildir. Bugünkü tahsisat ile de bunlardan daha iyisini bulmak kabil değildir. Haftanın iki üç gününde beklenmeyen saatlerde birdenbire cereyan kesilir. Her yer ve her ev karanlık içinde kalır. Bu hal bir gecede belki defaatle tekrar eder. Misafiriniz var, sofradasınız. Elektriğe güvenerek gaz da alamamışsınız. Cereyan kesilir, ne yapacağınızı şaşırırsınız. Etrafa dikkat edersiniz, diğer hususi santrallerin cereyanı var. Bu arıza yalnız belediye santralinde, cereyan bulunduğu günlerde de kuvvet yok. Çok defa mutlaka gaz yakmaya mecbursunuz”.

Akdeniz gazetesinde A.R.S. imzasıyla çıkan yazılarda konu günlerce gündeme getirildi. Bu yazılarda elektrik tesisatı kurma sorununun 15 yıllık macerası anlatılmakta ve mevcut durum değerlendirilmektedir. Yazılardan ilki şöyledir⁶⁰:

“Onbeş sene evvel yapılmış teşebbüs edilen Denizli elektrik tesisatı zaman zaman müşkilatlarla karşılaşmış ve bugün de bir çıkmaza girmiş gibi görünmektedir.

Denizlinin elektrik işi hakikaten bir dert olmuştur. En başta gelen bu ihtiyacımızın başarılmaması sebeplerini tetkik edebilmek için tarihçesini gözden geçirmek faydeli olacaktır.

1925 senesinde yani tahminen on beş sene evvel on kişiden mürekkep Mustafalar şirketi imtiyazı üzerine almış tek mil Türkiye'de ancak iki üç elektrik mühendisinin bulunduğu bir devirde bin müşkilatla planlarını yaptırmışa muvaffak olmuş (250) bin lira ile meydana gelebilecek olan bu tesisat için Belediyenin 75 ve idarei hususiyenin 30 bin lira ile iştiraki temin edilmiş bakiye sermayenin bulunmasını da Mustafalar şirketi taahhüt ve tekeffül etmiş idi.

1927 ve 1928 seneleri zarfında bu merhalede bulunan elektrik işi artık fiiliyata inkılap edebilecekti. 1928 senesi yaz mevsiminde müteahhide ihale olunacağı bir sıra da birdenbire husule gelen bir başka ceryan 12 asıl ve 24 yedek azası bulunan Belediye meclisini istifaya sevk etmiş ve bu hayırlı işin başarılması geriye bırakılmıştır. O ceryan şu idi:

250 bin lira büyük paradır. Bu parayı bulmak müşküldür. Belediyenin akarları satılarak 75 bin lira temin edilebilir ise de daha fazlasını toplayabilmek zordur.

Binaenaleyh daha az para ile yapılabilecek küçük mikyasta bir işe başlamak muvafık olur kanaatini besleyenler galebe çalmışlardı.

⁵⁷ “Belediyemizin 1 Aylık Faaliyeti”, *Akdeniz*, 5 Şubat 1941; “Denizli’de Zabıta Belediyenin Bir Aylık İcraatı”, *Akdeniz*, 19 Eylül 1941; “Belediyemizin İki Aylık İcraatı”, *Akdeniz*, 4 İkinci Teşrin 1941; “Belediyemizin Bir Aylık İcraatı”, *Akdeniz*, 3 Teşrinievvel 1942; “Belediyenin Bir Aylık İcraatı”, *Akdeniz*, 19 İkinci Kanun 1942; “Belediyemizin İki Aylık İcraatı”, *Akdeniz*, 11 Kanunusani 1943; “Belediyemizin İki Aylık İcraatı”, *Akdeniz*, 12 Kanunusani 1943; “Belediyemizin Bir Aylık İcraatı”, *Akdeniz*, 12 Şubat 1943.

⁵⁸ M. Ali Gökaçtı, *Dünya’da ve Türkiye’de Belediyecilik*, Ozan Yay., İstanbul, 1996, s. 139.

Aynı durum içme suyu olan yerler için de geçerliydi: Sayı, 1923’te 20 iken, 1938’de 245’e ulaşmıştı (s. 139).

⁵⁹ G. Şarman, “Beklediğimiz Elektrik Tesisatı Başlayacak mı?”, *Denizli*, 30 Temmuz 1936.

Yazarın belirttiğine göre, Belediye Başkanı Naili Küçükka elektrik tesisatının geliştirilmesi için girişimlere başlamıştı.

G. Şarman, bir başka yazısında elektrik abonelerinin, elektrik saati taktırması ve iyi bir teknik donanıma sahip olması gerektiğini, aksi takdirde belediyenin elektriklerini keseceğini belirtiyordu. Bkz. G. Şarman, “Bakalım Bundan Sonra Şehir Belki Daha Eyi Aydınlatılır”, *Denizli*, 17 Birinci Teşrin 1936.

⁶⁰ A.R.S., “Denizli’nin Dertlerinden Elektrik”, *Akdeniz*, 5 Birinci Teşrin 1940.

Aslında Denizli gazetesinde 1936 yılında çıkan bir yazı, Denizli’ye elektrik getirilmesi işini 1910-1911 (Rumi 1326-1327) yıllarına kadar götürmektedir. Söz konusu yazıda İtalyanların Gökpınar’da bir elektrik santrali kurmak istedikleri; ancak, Denizli’nin talihsizliği (belediye mi, özel idare mi ya da bir şirket mi yapacak konusundaki kararsızlık...) nedeniyle bunun gerçekleştirmediği belirtilmektedir. Bkz. “Denizli Şehrinde Bir Talihsizlik Var”, *Denizli*, 24 İkinci Kanun 1936.

Filhakika yeniden yapılan intihap sonucunda mevkie geçen Belediye erkanı bu fikir ve kanaat üzerinde hayli uğraştılar. Mütehassis celp ettiler. Şehir dahilindeki değirmenlerden büyük bir kuvvet elde edilemeyeceği, motorla elde edilen elektriğin suya tercih edilemeyeceği ikinci defa anlaşıldı.

1930 senesi ortalarına doğru yine eski büyük projeye dönüldü. Fakat aradan iki sene gibi mühim bir zaman gaip oldu. O senenin Eylülünde yapılan Belediye intihabında iş başında bulunanlar yine değişti. Bir aralık Marelli şirketi imtiyazı devir almak istedi ise de bu husustaki evrak uzun tetkike tabi tutuldu. Bir müddet sonra bu şirket te vazgeçti.

Daha sonra İktisat Bankası imtiyazı üzerine almak istedi. Belediye ile anlaşta. Eski imtiyaz feshedildi. Belediye yeni imtiyaz aldı. İmtiyazı İktisat Bankası'na devretti.

Banka yeni projeler yaptırdı. İşi müteahhide ihale etmek üzere gazetelerle ilan etti. Tam bu sırada Belediye ile bankanın arası açıldı. Bidayette elektriğin sudan istihsaline taraftar olan belediye, lokomobil ile yapılmasının muvafık olacağını ileri sürdü. Bu ihtilaf Devlet Şurası'na kadar aksetti. Şura'nın verdiği karardan cesaret alan belediye 80 bin lira sarfiyle ve lokomobile ceryan istihsalini kararlaştırdı. Ve Belediyeler Bankası'ndan istikraz edeceği paralarla kendi hesabına işe başlamağı düşündü fakat bankadan da istikraz edilemediği için bu teşebbüs te geri kaldı. Memleketi karanlıkta bırakmamak maksadiyle getirilen çok eski bir motorun çok geçmeden infilakiyle dert yine tazelendi.

İki sene evvel ceryan eden bu hadise ile beraber belediye heyeti de değiştiği cihetle fikir cereyanları de değişti.

Projeler baştanbaşa tetkik olundu. Sudan elektrik istihsaline her cihetle üstün görüldü.

Gökpınar suyu başında tesisatın yapılmasına mütedair olan on beş sene evvelki ilk projenin tekrar tatbiki kararlaştırıldı.

Para temin edildi. 1939 senesi Haziranda müteahhide ihale edildi. Ve işe başlandı.

Yine bir talihsizlik yine bir aksilik zuhur etti. Eylülde harp başladı. Gerçi bu güne kadar bir kısım inşaat yapılmış ve malzemenin bir kısmı İzmir gümrüğüne gelmiş ise de alet ve edevatın çok mühim bazı aksamı gelmediği için işin geriye kalması muhtemeldir.

Buraya kadar tarihçesini yazdığımız elektrik işi hakkında bundan sonra ne yolda hareket edilmesi lazım geleceğini yarınki sayımızda izah etmeğe gayret edeceğim”.

A.R.S. bir sonraki yazısında savaş yılları içinde olunmasının getirdiği olumsuzluklara değinmektedir⁶¹:

“Bir işin başarılabilmesi için en birinci kuvvet paradır. Para mevcut olduktan sonra diğer müşküller behemehal yıkılır ve işte yapılır. Belediyemizin elektrik tesisatını yapmak için para bankada hazırdır.

İşte bu kuvvete güvenerek belediyemiz 15 ay evvel işi müteahhitlere ihale etmiştir. Müteahhitlere ihale olunan iş iki kısımdan ibarettir. Birincisi su ve yapı kısmı, ikincisi makine, tel, direk ve saire kısmıdır.

Birincisi 41 bin ikincisi de 115 bin küsur liraya ihale edilmiştir. Her iki müteahhide aşağı yukarı bir seneye yakın mühlet verilmiştir. Haber aldığıma göre yapı kısmı müteahhidi 18 bin liralık iş yapmış ve asker olduğundan bahsile geri kalan kısmı yapamayacağını bildirmiştir. Belediyede müteahhidin taahhüdünü ifa etmeyeceğini ve edemeyeceğini anladığı için ihaleyi fesh etmiş ve yine müteahhit hesabına tekrar münakasaya koymuştur. Birkaç güne kadar ikinci ihalenin yapılması kararlaştırılmıştır.

Bu kısım için endişeyi mucip bir hal yoktur. Bu iş dahilinde mevcut malzeme ile ve iş adamlarımızla yapılabilir.

Asıl ehemmiyetli olan ikinci büyük kısma gelince: müteahhit dürbin ve tazyikli boru gibi bir kısım malzemeyi Macaristan'da Ganz fabrikasına ısmarlamış idi. Bunların İzmir gümrüğüne geldikleri haber alınmıştır.

Diğer malzeme Almanya'ya sipariş olduğundan harp dolayısıyla bunların gelmesine imkân kalmamıştır. Müteahhit mukavelenin feshini istiyor. Belediye feshetmeye çalışıyor. Gümrüğe gelen malları alalım geri kalan için biraz daha müddet verelim diyor.

Fakat müteahhit buna yanaşmıyor ve yanaşmak ihtimali de yoktur. Çünkü Almanya'ya sipariş verilen bu malzeme gerçi diğer memleketlerde mesela İngiltere'de Amerika'da mevcuttur ama pahalıdır. Müteahhit bu memleketlerden iki misli fiyatla bunları getirtmek istemez. Belediyemiz de ihale olunan 115 bin liradan fazla para vermek arzusunda değildir. Şu halde iş ne olacaktır?

⁶¹ A.R.S., “Denizli'nin Dertlerinden Yine Elektrik”, *Akdeniz*, 7 Birinci Teşrin 1940.

Belediyenin müteahhidi tazyik etmesi taahhüdünü yaptırması lazımdır diyeceksiniz fakat bugün için buna imkân yoktur. Harp dolayısıyla Fors major denilen fevkalade hal zuhur etmiştir. Alış veriş normal şeklinden çıkmış seyrüsefer zorlaşmış ve bazı mahallerde gayri mümkün bir hale gelmiştir. Bahusus fiyatlarda yükselmiştir.

Bu vaziyette Avrupa'nın yalnız bir köşesinde değil dünyanın her tarafından müşahede edilmektedir. Hükümetimiz bile müteahhitlerle olan işini bu sebepten dolayı fesh etmektedir. Hükümetin tatbik ettiği bu kaideyi belediye tatbik etmek mecburiyetinde değildir. İsterse mukaveleyi fesh eder isterse etmez. İşte belediye bu salahiyetine güvenerek müteahhidi tazyik ediyor ve mukaveleyi fesh etmiyor. Fakat bu anlaşamamazlık ne vakte kadar devam edecek, harp ne vakit bitecek, harp biterse hangi taraf galip gelecek, galip taraftan bizim istediğimiz malzemeyi müteahhit taahhüt ettiği fiyatla temin edebilecek mi?

Bu suallere kati cevap veremez isek de tahmini ve isabetli cevaplar bulabiliriz. Eski harpler insan ve kütle harbi idi. Bu günkü harpler makine harbidir. Makineler mütemadiyen demir bakır ve saire sarf ediyor.

Bahçelerin kapıları parmaklıkları sökülüp harp aleti yapıldığı bir devirde istok demir bulunmasına ihtimal verilemez. Bu ihtimali göz önünde tutarak para sarf etmeyelim mi?"

Yazara göre, sorun İkinci Dünya Savaşı sonrasına bırakılmamalı; müteahhit işi yapmaya zorlanmalı (bu arada İzmir gümrüğündeki malzemeler Denizli'ye getirilmelidir), yapmayacaksa ihale iptal edilerek yeni bir müteahhide verilmelidir. On beş yıldır iş başında bulunan "Belediye erkanına bu işi neden başaramadınız" diye sormak gerekir⁶².

Denizli'nin elektrikle ilgili şanssızlığı ve sorunları sonraki dönemde de devam etti. Ocak 1941 tarihinde belediyenin elektrik motoru binası ve yine belediyeye ait eski Zeybek Un Fabrikası yandı. Yangına karşı yeterli önlemlerin alınmadığının ortaya çıktığı gibi kıtlığı çekilen tenekelerce mazotun yok olması önemli bir kayıptı. Elektrik motor ve dinamosu kurtarılmakla beraber, Denizli uzun süre elektriksiz kalacaktı⁶³. Gökpınar'da bir elektrik santralının açılması, Demokrat Parti iktidarı yıllarında olacaktır (1954)⁶⁴.

b. İkinci Dünya Savaşı'nın Getirdiği Sıkıntılar

İkinci Dünya Savaşı yıllarında pek çok ürün karneye bağlanmış ve kıtlık çekilmeye başlanmıştı. Milli Korunma Kanunu çerçevesinde, pek çok şey izne tabi idi. Bu nedenle yaşanan bazı sorunların gazetelere şöyle yansdığı görülmektedir:

*"Delikli Çınar'da Börekçi İhsan Anlağın çırağı ve kayın biraderi Ispartalı 335 doğumlu İsmail Sarmaşık, Milli Korunma Kanunu'na aykırı börek yaptığından yaptığı böreklerle beraber yakalanarak Adliyeye verilmiştir"*⁶⁵.

*"Topraklık mahallesinde oturan Malatya'nın Pütürge kazasının Behrünlü köyünden Hamlenk oğullarından Ahmet oğlu 323 doğumlu Bayram Gürer, Milli Korunma Kanunu'na aykırı börek yaptığından börekle beraber yakalanarak Adliyeye verilmiştir"*⁶⁶.

10. Halkevleri

19 Şubat 1932 tarihinde Türkiye'de ilk açılan 14 Halkevi arasında Denizli Halkevi de vardı. Denizli Halkevi'nin açılışına, Denizli milletvekili Necip Ali (Küçüka) Bey de katılmıştı. N. A. Küçüka, Denizli Halkevi'nin ilk başkanı da oldu (1932). Onu izleyen süreçte, 1951 yılına kadar Denizli Halkevi'nin başkanları şu kişilerdi: Fahri Akçakoca (1932-1935), Esat Kaymakçı (1935-1942), Naili Küçüka (1942-1943), İbrahim Cengiz (1943-1946), Kemal Aybar (1946) ve Himmet Akın (1946-1951)⁶⁷.

⁶² A.R.S., "Denizli'nin Dertlerinden Yine Elektrik", *Akdeniz*, 8 Birinci Teşrin 1940.

Aynı yazar bir başka yazısında Denizli'de elektrik sorununun çözümünde ilerleme kaydedildiğini; ancak, bu kez de bakır fiyatlarının müteahhidi zor durumda bıraktığını belirtmektedir. Getirilmesi planlanan elektrik 750 beygir gücündeydi; bunun 200'ü aydınlatmada, 500'ü sanayide kullanılacaktı. Bkz. A.R.S., "Elektrik İşini Nasıl Bitirilebilir", *Akdeniz*, 20 İkinci Teşrin 1940.

⁶³ A. R. Akan, "Belediyenin Elektrik ve Un Fabrikası Yandı", *Akdeniz*, 23 İkinci Kanun 1941.

⁶⁴ http://ekonomitarihi.blogspot.com/2006_01_01_ekonomitarihi_archive.html (son erişim: 13 Temmuz 2006).

⁶⁵ "Korunma Kanununa Aykırı Hareket Eden Börekçi", *Akdeniz*, 20 Birinci Kanun 1941.

⁶⁶ "Kaçak Börek Yapılmış", *Akdeniz*, 20 Birinci Kanun 1941.

⁶⁷ Süleyman İnan, "Denizli'deki Halkevleri ve Faaliyetleri", *Atatürk Yolu*, cilt 7, sayı 25-26, Mayıs-Kasım 2000, ss. 135-157. Denizli'de yayınlanan Akdeniz gazetesinde –yukarıda verilen listeden farklı olarak-, 1940 yılında yapılan CHP il kongresinde Şükrü Süer'in Halkevi başkanlığına seçildiği belirtilmektedir. Bkz. Akdeniz, 26 Birinci Kanun 1940.

Denizli Halkevi, bir yıl kadar Türk Ocağı'nın Çaybaşı'ndaki binasında faaliyet gösterdi. Ertesi yıl, -sonradan Belediye binası olacak olan- kendi binasına geçti. 1936 yılında Acıpayam'da da bir Halkevi açıldı⁶⁸.

Bu şubelerden kütüphane ve yayın şubesinin yayınladığı kitaplar ve *İnanç* adlı halkevi dergisi önemlidir⁶⁹:

Denizli Halkevi dergisi *İnanç*'ın ilk sayısı yayımlandığında yerel *Denizli* gazetesi, bu haberi halka şöyle duyurmuştu⁷⁰:

"Halkevimizin ayda bir çıkarmayı kararlaştırdığı derginin ilk sayısı dün çıkmıştır.

Dergi basım ve düzen yönünden çok itinalı olduğu gibi, münderecat itibariyle de doğrusu kıymetlidir.

Denizli kalem ve bilgi sahiplerinin iştirakile bezenmiş olduğunu gördüğümüz derginin uzun ömürlü olmasını diler; başlayıcı ve başarılıları kutlarız".

Halkevi başkanları yerel siyasetin de önemli isimleriydi. Halkevi başkanlığı politikaya atılmanın önemli bir basamağı idi. Pek çok ilde olduğu gibi, Denizli'de de durum böyleydi (Naili Küçüka, Fahri Akçakoca Akça)⁷¹.

Halkevi faaliyetlerine –herkese açık olmasına rağmen- çoğunlukla, halkevi üyeleri katılıyordu. Üyelerin çoğunluğunu ise, devlet memurları, aydınlar, serbest meslek sahipleri ve özellikle de öğretmenler oluşturuyordu. 1951 yılında kapatıldığında Denizli'de 117 Halkodası ve 20 Halkevi bulunuyordu⁷².

Halkevlerinin ve tek parti yönetiminin seçkin bir nitelik taşıdığı ve halktan, kitlelerden kopuk olduğu sık sık dile getirilmektedir⁷³. Bunun tipik bir örneğini sanırım, Denizli gazetesinde yayınlanan bir ilanda görmek mümkündür⁷⁴:

"23 Şubat 1937'de C.H.Partisi Tarafından Halkevinde Verilecek Olan Balo Programıdır:

1. *Mevsimin en büyük maskeli kıyafet balosudur.*
2. *Bu kıyafet balosuna iştirak edenler arasında kazananlara çok kıymetli hediyeler dağıtılacaktır.*
3. *Mükâfatlı, hediyeyle dans müsabakaları.*
4. *Elektrik tertibatı iki taraflı temin edilmiştir.*
5. *Dans salonu, kapı ve büfe önleri sobalarla teshin edilmiştir.*
6. *Büfede katıyen kâr gösterilmeyerek sermayesi bahasına envai meşrubat zengin olarak bulunacaktır.*
7. *Piyango çok zengin ve eğlenceli olarak tertib edilmiş hiçbir kâr gözetilmemiştir.*
8. *Muhtelif sürprizler.*
9. *Hediyelerin tevziinde hiçbir haksızlığa meydan verilmeyecektir.*

⁶⁸ "Acıpayam'da Halkevi Açılış Töreni Parlak Oldu", *Babadağ*, 3 Mart 1936.

⁶⁹ İnan, agm.; Süleyman İnan, "Denizli Halkevi Dergisi: İnanç (1937-1946)", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, sayı 15, 2004; Orhan Özacun, *CHP Halkevleri Yayınları Bibliyografyası 1932-1951*, İstanbul, 2001; www.mkutup.gov.tr (son erişim: 5 Temmuz 2006).

⁷⁰ "Halkevi Dergisi", *Denizli*, 6 Nisan 1937.

Denizli Halkevi'nin faaliyetleri hakkında ayrıca bkz.

Cumhuriyetin 15. Yıldönümünde Denizli, ss. 85-86.

"Evimiz Komitelerinin İlk Altı Aylık Çalışma Programları", *İnanç*, Sayı 1, Mart 1937; "Halkevi", *İnanç*, sayı 20, Birinci Teşrin 1938.

"Halkevimizde Saylavımız Bay Necip Ali Küçüka Mühim Bir Konferans Verecek", *Sabah Postası*, 12 İkinci Teşrin 1936; "Konferans: Saylavımız Necip Ali Küçüka", *Denizli*, 14 İkinci Teşrin 1936; "Halkevimizde Saylavımız Bay Necip Ali Küçüka Mühim Bir Konferans Verdi", *Sabah Postası*, 19 İkinci Teşrin 1936; G. Şarman, "Halkevi Okulları Bir Arada", *Denizli*, 7 İkinci Kanun 1937; "Halkevi Çalışmaları", *Denizli*, 6 Mart 1937; "Halkevi Köycüler Komitesi Arıklar Töreni Programı", *Denizli*, 13 Mart 1937; "Halkevi Çalışmaları Devam Ediyor", *Denizli*, 18 Mart 1937; "Dün Halkevinde Yapılan Hamit Töreni", *Denizli*, 22 Nisan 1937; G. Şarman, "Halkevi Çalışmalarından: Başak Bayramı", *Denizli*, 4 Mayıs 1937; "Halkevi Heyeti Köylerde", *Akdeniz*, 27 Eylül 1941; "Denizli Halkevinde Bir Sergi Açıldı", *Akdeniz*, 21 Birinci Teşrin 1941.

⁷¹ İnan, agm.

⁷² İnan, "Denizli'deki Halkevleri ve Faaliyetleri".

⁷³ 1939 yılında Denizli'de yayınlanan Ege gazetesindeki "Sakin-İnanma" köşesinde mizahi bir tarzda şu eleştiriler yapılmaktadır:

"Halkevindeki radyoyu akşam sükutu içinde doya doya dinleyecek sayın halka sandalye verileceğine", Bkz. *Ege*, 26 Haziran 1939.

"Halkevinin halk ile dolup şenleneceğine", Bkz. *Ege*, 21 Ağustos 1939.

⁷⁴ *Denizli*, 13 Şubat 1937. Cumhuriyetin 15. Yıldönümünde Denizli.

10. *Fotyonlar çok zengindir.*

11. *Herkesin hoşuna gidecek şekilde hediyeler tedarik edilmiştir.*

12. *Dönüş için araba ucuz fiatla temin edilecektir”.*

11. **Çarşaf ve Peçe'nin Yasaklanması**

Cumhuriyet rejiminin köktenci modernleşme çabalarının bir sonucu da, 1930'lu yıllarda kadınlara yönelik çarşaf ve peçenin yasaklanmasıydı⁷⁵. Bu yasaklama, sadece laiklik açısından değil, modernleşme ve milliyetçilik açısından da önem taşıyordu. Yasaklama kararı, Şapka'ya ilişkin düzenlemeden farklı olarak, bir yasa çıkarmadan ve yerel önlemlerle uygulanmaya çalışıldı. Denizli valiliği de, Eylül 1935'te yayınladığı bildiriye çarşaf, peştamal ve peçenin “*medeni*” olmadığını belirterek, yasaklama gerekçelerini ve uygulamanın nasıl olacağını 8 madde halinde halka duyurdu. Bildiriye, yasağın Cumhuriyet bayramından (29 Ekim 1935) itibaren uygulanacağı belirtiliyordu⁷⁶. Yerel basın konuya geniş ölçüde yer vererek, yoğun bir propagandaya girişti⁷⁷. Babadağ gazetesi, Eylül 1935'te “*Çarşaf, Peştamal, Peçe Türk Kadınına Yakışmaz*” sözünü manşetine taşıdı. Ardından da “*Örtü, ahlaki, dini hiçbir esasa dayanmaz. Hukuki ve medeni mevzuata uymaz*” düşüncesini dile getirdi⁷⁸. Denizli gazetesinin Neşriyat Müdürü Gıyasi Şarman, konuyla ilgili olarak Ekim 1935 tarihinde yazdığı bir yazıda şunları söylüyordu⁷⁹:

“İlimizde peştamal, üstlük yasağı edildigine dair ilbaylığın bildirimini her yere ulaştırıldı. Bu yasağı kovalayacak işyarlara ne yapacakları bildirildi ve buyruldu.

Peştamal, üstlük yasağı hakkındaki bildirim ayrıca gazetelerle de yayıldı. Yasak, Cumhuriyet bayramında başlayacak; o vakte kadar hükümet Pazar, Sinema, Park ve saire gibi genel yerlere gidecek kadınların yüz ve gözleriyle elleri açık bulunacaktır.

(...) Bugünkü Cumhuriyetçi Türkiye kadınlarının, bu asırda firavun saraylarından yayılan ve hemen hemen Türkiye'nin birkaç iline münhasır bulunan Peştamal, üstlüğü kullanmamaları lazımdır.

Peştamal, üstlük dini ve milli bir kıyafet değildir. Eski bir görenektir. Bütün devrimlere uyan ve önyak olan Denizli ve ilimiz halkının bu medeni kıyafeti çoktan kabul etmiş ve gereğini yapmış olmaları lazımdır”.

Denizli gazetesi yasağın başlamasından sonra manşetten verdiği bir haberde, “*Peştamal, Üstlük yasağının savsaklanacağını umanlar var*” diyordu. Yine gazeteye göre, herkes bilmelidir ki, “*Hükümet bir işi önce düşünür, sonra buyurur*”; bu nedenle, yasağın kararında geri adım atılmayacaktır⁸⁰. G. Şarman, mahalle aralarında yasağı uymayanların olduğunu, buralarda gezen devriyelerin yasağı uymayanlara ceza kestiklerini söylüyordu⁸¹. Gerçekten de, yasağın başladığı ilk günlerde bazı kişilere para cezası kesildiği görülmektedir⁸²:

“Peştamal, üstlük yasağını dinlemeyerek eski kılıkta görüldüklerinden ötürü Kaplanlar mahallesinden Hatice, Eskimüftü mahallesinden Ganime, Sarayköy'ün Yeniköy'ünden Zeliha, Bereketler köyünden Şerife, Hatipoğlu mahallesinden Ayşe, Acıpayam'ın Şahanlar mahallesinden Rabia. Honaz'ın Beylerli köyünden Hatice ve Irlıganlı köyünden Ayşe Vilayet idare heyeti kararıyla beşer lira cezaya çarptırılmışlardır”.

1930'larda az da olsa, Şapka Kanunu'na da muhalif tarzda davrananlara rastlanıyordu. Çevre illerden Denizli'ye gelip “*keçe takye*” (takke) giyen üç kişi mahkemeye verilmişti⁸³.

12. **Yol Vergisi**

⁷⁵ Hakkı Uyar, “Çarşaf, Peçe ve Kafes Üzerine Bazı Notlar”, *Toplumsal Tarih*, sayı 33, Eylül 1996, ss. 6-11.

⁷⁶ “Kadınlarımızın Bugünden İtibaren...”, *Babadağ*, 24 Eylül 1935.

⁷⁷ Propaganda çalışmalarında CHP ve Halkevi yöneticilerinin de önemli bir rolü oldu. Mahallere gidip halkla konuşmalar yaptılar. Bunlar arasında belediye Başkanı Naili Küçükda da vardı. Bkz. “Halkevinde”, *Babadağ*, 5 Teşrinievvel 1935.

⁷⁸ “Çarşaf, Peştamal, Peçe Türk Kadınına Yakışmaz”, *Babadağ*, 24 Eylül 1935.

Babadağ gazetesinde bu konuda çıkan diğer bazı haberler:

“Peçe, Peştamal”, *Babadağ*, 28 Eylül 1935; “Denizli Kadını Sen de Peştamalı Bir Hamlede At”, *Babadağ*, 29 Eylül 1935;

“Peştamal ve Örtü”, *Babadağ*, 5 Teşrinievvel 1935; İlbay E. Erten, “İlbelik Urununun Çarşaf ve Peçenin Yasaklığını Bildiren Buyruğu”, *Babadağ*, 15 Teşrinievvel 1935.

⁷⁹ G. Şarman, “Peştamal, Üstlük Yasaktır”, *Denizli*, 11 Birinci Teşrin 1935.

⁸⁰ *Denizli*, 8 İkinci Teşrin 1935.

⁸¹ G. Şarman, “Kısa Düşünceler Ne Deyor!”, *Denizli*, 8 İkinci Teşrin 1935.

⁸² “Peştamal, Üstlük Yasağını Dinlemeyenler”, *Denizli*, 15 İkinci Teşrin 1935.

Aralık 1935 tarihinde de para cezası kesinlere rastlanmaktadır. “*Gerzile köyünden Kalak O. Ömer karısı Fatma ile Honaz'ın Haydar mahallesinden İbrahim karısı Hatice'nin Peştamal Üstlük yasağına aykırı gittikleri görüldüğünden idare heyeti kararıyla cezalandırılmışlardır*”. Bkz. “Peştamal, üstlük yasağına aykırı gidenler”, *Babadağ*, 4 Kanunuevvel 1935.

⁸³ “Kanuna Aykırı Hareket”, *Denizli*, 11 Mart 1937.

Yol vergisi, 1925 yılında Aşar vergisinin kaldırılmasından hemen önce (Ocak 1925) çıkarıldı. Kanuna göre, 18-60 yaş arasındaki bütün erkeklere, ya yol inşaatlarında her yıl birkaç gün çalışmak ya da emeğin bedelini nakden ödemek zorunluluğu getirildi⁸⁴. Vergiden muaf olmanın bir başka yolu da beş çocuğa sahip olmaktı. Beş veya daha fazla çocuğa sahip olanlar vergiden muaf olurdu⁸⁵. Yol vergisi mükelleflerinin listesini muhtarlar hazırlamaktaydı⁸⁶. 1929 yılı başında, Yol Vergisi her yerde ve her mükellef için 8 lira olarak belirlenmişti⁸⁷.

Yılmaz Gerelioğlu'nun babası “bir program dahilinde Acıpayam’ın tüm köylerini dolaşır, yol vergisi toplarmış. Her aile reisi senede 12 lira vergi vermekle yükümlü imiş. Vermeyenler Jandarma ile toplanır şehirlerarası, kasabalar arası yollarda çalıştırılır, borcu o şekilde ödettirilirmiş”⁸⁸.

1935 yılında Denizli’deki yol vergisi ile ilgili olarak gazeteyle verilen ilan şöyleydi⁸⁹:

“Yol Vergisi hakkında

1. 1935 Mali Yılı Yol vergisi her mükellef için 5 lira 50 kuruştur.
2. Yol vergisi mükellefiyetini nakden ifa edeceklerden alınacak verginin birinci taksiti Haziran, ikinci taksiti Eylül aylarıdır.
3. Mükellefiyetlerinin bedenen yapacak olanlar (8) gün yolda çalışacaklardır.
4. Bedeni mükellefler için mesai zamanı iki devre itibar edilmiştir. Birincisi Eylül, Teşrinievvel ve Teşrinisani ikincisi Mart, Nisan 1936 aylarıdır.
5. Bedeni mükellefler tanzim kılınan iş programına göre, vaki olacak davet üzerine iş başına gelmeyenler ve inşaat mahallini terk ederek kaçanlardan kanunun 12 inci ve 19 uncu maddeleri mucibince yüzde elli fazlası ile 8 lira 25 kuruş nakden ve tahsili emval kanununa tevfikana istiyfa olunacağı ilan olunur”.

Yol Vergisi, tek parti yönetimi boyunca, CHP’yi köylü karşısında en fazla yıpratın, zor durumda bırakan vergilerden biriydi. Bu nedenle vergide halkın lehine yeni düzenlemeler yapılacağı sık sık basına da yansımıştı. Örneğin, 1936 yılında Babadağ gazetesi, manşetine taşıdığı haberde şunları yazıyordu⁹⁰:

“Yeni yol kanunu yapıyor

Bu yeni projeye göre, Yol vergisi dört liradan başlayarak herkesin mali durumuna göre on iki liraya kadar arttırılacak”.

Yol Vergisi’nin gözden geçirilmesi, çok partili yaşama geçildikten sonra Demokrat Parti’nin hem seçim programına (1950) girdi⁹¹ ve hem de I. Menderes hükümetinin programında yer aldı⁹² ve sonraki aylarda tekrar gündeme geldi⁹³; Şubat 1952 tarihinde de akaryakıtta eklenen bir vergi ile ortadan kaldırıldı.

13. Varlık Vergisi

⁸⁴ Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1994, s. 440; A. Afetinan, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları*, TTK Yay., Ankara, 1988, ss. 177-179.

⁸⁵ <http://www.dursunakcam.com/yazilari.html> (son erişim: 7 Temmuz 2006); Avukat Yılmaz Çetin, Çocukluğumda Kozan ve Kadirli, <http://www.yilmazcetin.com/kitap/yilmazcetin1.pdf> (son erişim: 7 Temmuz 2006); Afetinan, age., ss. 177-179.

Çocuk sayısı ölüm nedeniyle beşin altına düştüğünde ailelerin ölen çocuklarını bildirmemesi sık görülen bir davranıştı. Çünkü, bildirildiğinde vergiden muaf olmayacaklardı. Bu nedenle, yeni doğan çocuklara ölen çocuğun nüfusunun verilmesi sıradan bir durumdu.

Beş ya da daha fazla çocuğu olanların vergiden muaf tutulması, Cumhuriyetin ilk yıllarında nüfus artışını teşvik etmeye yönelik izlenen politikanın bir sonucuydu.

⁸⁶ 1525 numaralı Şose ve Köprüler Kanunu hükümlerine göre; “Yol Vergisi ile mükellef olanlar için hususi muhasebelerden verilecek cetvelleri doldurmak” muhtar ve ihtiyar heyetlerinin görevleri arasındaydı. Bkz. <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/907.html> (son erişim: 9 Temmuz 2006)

⁸⁷ www.ata.boun.edu.tr/chronology/kronoloji/1929.htm (son erişim: 9 Temmuz 2006)

⁸⁸ Deniz Albay Doktor Yılmaz Gerelioğlu’nun “Bir Bahriye Doktorunun Anıları” adlı kitabından aktaran bkz. İbrahim Ağanoğlu, “Denizlili Bir Albayın Anıları” (8 Nisan 2006), http://www.horozmedya.com/gazete/yazi_ayrinti.asp?YAZI_ID=115 (son erişim: 7 Temmuz 2006).

⁸⁹ *Denizli*, 2 Mayıs 1935.

⁹⁰ *Babadağ*, 22 Ağustos 1936.

Bu haberin daha ayrıntılı hali, birkaç ay sonra Denizli gazetesinde de yer aldı. “Yol vergisi kanunu ve yeni değişiklikler”, *Denizli*, 6 Birinci Teşrin 1936.

Gazetelere yansıyan değişiklik daha sonra gerçekleşmedi. 1937 yılının yol vergisi 6 lira idi. Bkz. “Vilayet Makamından: Yol Vergisi Hakkında”, *Denizli*, 4 Mayıs 1937.

⁹¹ <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1950/mayis1950.htm> (son erişim: 9 Temmuz 2006)

⁹² <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP19.htm> (son erişim: 9 Temmuz 2006)

⁹³ <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1950/kasim1950.htm> (son erişim: 9 Temmuz 2006)

Şükrü Saraçoğlu Hükümeti tarafından hazırlanan Varlık Vergisi Kanunu 11 Kasım 1942 tarihinde TBMM’de kabul edildi. Kanun, yaklaşık 16 ay yürürlükte kaldıktan sonra 15 Mart 1944 ve 4530 sayılı kanun ile yürürlükten kaldırıldı. Servet ve kazanç vergisi niteliği taşıyan kanun, İkinci Dünya Savaşı koşullarında⁹⁴ olağanüstü bir dönemin ürünüydü. Kanundan en çok etkilenenler gayri Müslimler oldu⁹⁵. Denizli’de yayınlanan *Akdeniz* gazetesi kanunun kabul edilmesinden ve resmi gazetede yayınlanmasından kısa bir zaman sonra 19, 21 ve 23 Kasım 1942 tarihli sayılarında kanunu okurlarına duyurdu. Yaklaşık bir ay sonra da Denizli’deki mükelleflerin isimlerini ve ödeyecekleri vergi miktarını yayınladı (22 Aralık 1942)⁹⁶:

Sıra No:	Adı ve Soyadı:	Tarih Olunan Vergi Lira Lira/Kuruş
1	Kazım Başoğlu	3000/00
2	Adil Coşkun	600/00
3	Ömer Mazıoğlu ⁹⁷	1500/00
4	Ali Kömürcüoğlu ⁹⁸	500/00
5	Kadıköylü Ragıp Cem ⁹⁹	1250/00
6	Ahmet Saraçoğlu ve Kardeşi ¹⁰⁰	1500/00
7	İsmail Basmacı ¹⁰¹	2500/00
8	Mustafa Kocayaka	1500/00
9	İsmail Zileli	500/00
10	İktisat Bankası	500/00
11	Bekir ve Osman Tavaslıgil Karakurt Fabrikası Sahibi Mehmet oğlu Raşit Sayıt ve	500/00
12	Kardeşleri Tavaslı Salih Tuzcu Karakurt	500/00
13	Hissedarlarından Denizli Dokumacılar	500/00
14	Kooperatifi	9542/30

⁹⁴ Dönemin ekonomik koşullarının zorluğu (karaborsa, pahalılık ve bazı temel ihtiyaçların karneye bağlanmış olması) memurlara da yansımıştı. Nitekim, bu nedenle memurlar Ezan’ın Türkçesini şöyle değiştirmişlerdi:

“Tanrı uludur, Tanrı uludur
Memurlar Saraçoğlu’nun kuludur
Haydin şekere, haydin şekere
Haydin basmaya, haydin basmaya
Tanrı uludur, Tanrı uludur
Memurlar Saraçoğlu’nun kuludur”

Mehmet Emin İlhan ile 16 Haziran 2006 tarihinde İzmir’de yapılan görüşme.

⁹⁵ <http://www.belgenet.com/arsiv/varlikvergesi.html> (son erişim: 6 Temmuz 2006).

⁹⁶ “Denizlinin Varlık Vergisi Bugün Asıldı”, *Denizli*, 22 Kanunuevvel 1942.

Denizli’nin varlık vergisi matrahı (263 102 TL) ülke genelindekinin (465 300 000 TL) % 0,0005654’i idi. Varlık vergisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Rıdvan Akar, *Varlık Vergisi Kanunu, Tek Parti Rejiminde Azınlık Karşılı Politikası Örneği*, Belge Yay., İstanbul, 1992; Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1951.

⁹⁷ 1942’de Belediye Meclisi üyesiydi. Bkz. *Akdeniz*, 23 Eylül 1942.

⁹⁸ 1942’de Belediye Meclisi üyesiydi. Bkz. *Akdeniz*, 23 Eylül 1942.

⁹⁹ Tüccar Kadıköylü Ragıp, SCF Denizli il yönetiminin muhasip üyesiydi (1930).

¹⁰⁰ Saraçoğlu ailesinden Ragıp Saraçoğlu, 1927-29 yılları arasında Denizli belediye başkanı idi ve 1935 yılında da Denizli bağımsız milletvekili adayı idi.

Şakir Saraçoğlu, 1935 yılında Denizli bağımsız milletvekili adayı idi.

Talat Saraçoğlu ise, 1942’de Belediye Meclisi üyesiydi. Bkz. *Akdeniz*, 23 Eylül 1942.

¹⁰¹ 1934’de Belediye Meclisi üyesi idi. Bkz. *Denizli*, 4 Birinci Teşrin 1934.

	Gökpınar Şirketi	
	Hissedarları Sıddıka, Rifat Hayrettin	
15	Karamil ¹⁰² ve Ali Şibir	500/00
16	Kadir Erbaş	1500/00
	Mehmet Merzeci ve Oğulları Osman Talat	
17	ve Tahir Merzeci ¹⁰³	2500/00
	Şemsi Terakki Debağat	
18	ve Ticaret Şirketi	26260/63
	Halil oğlu Mehmet	
19	Tutar	500/00
	Halil ¹⁰⁴ ve Mehmet	
20	Kahyaoğlu	3500/00
21	İsmail Okşan	500/00
22	Nihat Veraskala	1250/00
23	Mustafa Kayalı	500/00
24	Ahmet Göryıldız	500/00
25	Halil Bektaş	500/00
26	Hüsnü Berkman ¹⁰⁵	1000/00
27	Mehmet Hilmi Canitez	600/00
28	Sabri Karabağlı	500/00
29	Remzi Erk	1000/00
	İsmail Karakaş ve	
30	Şevki	5000/00
	Ali, Hüseyin, Ahmet	
31	Kanbir	700/00
32	Şükrü Konyalı	500/00
33	Salih Kitapçı	1000/00
34	Sükrü Albayoğlu	500/00
35	Hamdi Alkaya	500/00
36	Şükrü Arpacı	500/00
37	İsmail Gölemezli	500/00
38	Tevfik Basmacı ¹⁰⁶	500/00
39	İsmail Şerbetçioğlu	1500/00
	Sadık ve Kazım	
40	Uzunoğlu	1500/00
41	Ahmet ve Salih Polat	2500/00
	İlyas ve İsmail	
42	Kızıllhisar ¹⁰⁷	15000/00
43	Şükrü Kocayaka	500/00
44	Tevfik Karaalp	500/00
	Hacı Şakir oğlu Ahmet ve oğulları Şakir ve M.	
45	Ali Öz	2500/00
46	Süleyman Basmacı	600/00
47	Rasim ¹⁰⁸ ve Hamdi	500/00

¹⁰² Hayrettin Karamil, 1934'de Belediye Meclisi üyesi idi. Bkz. Denizli, 4 Birinci Teşrin 1934.

¹⁰³ Osman ve Tahir Merzeci, 1942'de Belediye Meclisi üyesiydi. Bkz. Akdeniz, 23 Eylül 1942.

¹⁰⁴ 1942'de Belediye Meclisi üyesiydi. Bkz. Akdeniz, 23 Eylül 1942.

¹⁰⁵ 1942'de Belediye Meclisi üyesiydi. Bkz. Akdeniz, 23 Eylül 1942.

Bu aileden Esat Berkman, 1929-1931 yılları arasında Denizli belediye başkanıydı. Hamdi Berkman ise, CHP Denizli il başkanlığı ve Denizli milletvekilliği yapmıştı.

¹⁰⁶ Muhtemelen bu aileden olan İsmail Basmacı, 1934'de Belediye Meclisi üyesi idi. Bkz. Denizli, 4 Birinci Teşrin 1934.

¹⁰⁷ İsmail Kızıllhisar, 1942'de Belediye Meclisi üyesiydi. Bkz. Akdeniz, 23 Eylül 1942.

48	Sürücü Hüsnü Kıbrıslı Ali Hoşgör	500/00
49	Ticarethanesi	650/00
50	Ahmet Şerbetçioğlu ¹⁰⁹	1000/00
51	Mustafa Güllü Mehmet Rasih	0/00
52	Baykent	1000/00
53	Ragıp ve Rıfat	500/00
54	Ali Uslu Mustafa Alibas ve o.	1500/00
55	İsmail Fevzi ¹¹⁰ ve Faik	500/00
56	Müftüler Cafer ve Hayriye	500/00
57	Tartar Helvacı Bekir evlatları Kadir, Osman, Şükrü	2500/00
58	Helvacı ¹¹¹	1250/00
59	Baki Yağcı ¹¹²	7500/00
60	Salih Balcı ¹¹³	3500/00
61	Sait Ekinci	500/00
62	Cillov Kardeşler ¹¹⁴	13500/00
63	Mehmet Tuzcu	500/00
64	Hasan Gümüş Musa oğlu İsmail	500/00
65	Muslu İsmail ¹¹⁵ ve Mehmet	500/00
66	Salih Tekin Tıkır oğlu Mustafa Sarılar sarı Ahmet oğlu	600/00
67	Hırdavatçı ¹¹⁶	500/00

¹⁰⁸ 1935 seçimlerinde Merkez ilçe Goncalı, Eskihisar, Korucak, Karakova, Salih ağa, Çeltikçi köylerinden ikinci seçmen. Denizli, 17 Kanunusani 1935.

Rasim Sürücü, 1934'de ve 1942'de Belediye Meclisi üyesi idi. Bkz. Denizli, 4 Birinci Teşrin 1934; Akdeniz, 23 Eylül 1942. Yine bu aileden Sürücüzade Mehmet, 1934'de Belediye Meclisi üyesi idi. Bkz. Denizli, 4 Birinci Teşrin 1934.

¹⁰⁹ 1942'de Belediye Meclisi üyesiydi. Bkz. Akdeniz, 23 Eylül 1942.

¹¹⁰ Fevzi Müftüler, 1935 seçimlerinde Merkez ilçe Irlıhanlı ve Küçükdere'den ikinci seçmen; 1942'de Belediye Meclisi üyesi idi. Denizli, 17 Kanunusani 1935; Akdeniz, 23 Eylül 1942.

¹¹¹ Şükrü Helvacı, 1942'de Belediye Meclisi üyesiydi. Bkz. Akdeniz, 23 Eylül 1942.

¹¹² 1942'de Belediye Meclisi üyesiydi. Bkz. Akdeniz, 23 Eylül 1942.

¹¹³ 1942'de Belediye Meclisi üyesiydi. Bkz. Akdeniz, 23 Eylül 1942.

¹¹⁴ CHP'li olan Cillov kardeşler ticaretle uğraşıyordu. Denizli gazetesinde aileden Cillov soyadı alanlar şöyle belirtilmiş: "Eski Cillov zadelere mensup aşağıda isimleri yazılanlar Cillov soyadını kabul etmişlerdir:

Tüccardan: Ahmet Hamdi Cillov

" : İzmirde Osman Fikri Cillov

" : İsmail Cillov

" : Fehmi Cillov

" : Mesut Rıza Cillov."

Bkz. Denizli, 14 Şubat 1935.

İsmail Cillov, 1938-1941 yılları arasında Denizli Belediye başkanlığı yaptı; 1948 yılında toplanan Türkiye İktisat Kongresi'ne Denizli Ticaret Odası'nı temsilen katıldı.

Fehmi Cillov da 1940'lı yıllarda Denizli Ticaret ve Sanayi Odası başkanlığı yaptı.

Bkz. http://www.kenthaber.com/Arsiv/IzBirakanlar/Denizli/IzBirakan_961.aspx (son erişim: 9 Temmuz 2006); <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/iktisa48/ikt48-1.pdf> (son erişim: 9 Temmuz 2006).

¹¹⁵ İsmail Tıkıroğlu 1935 seçimlerinde Merkez ilçe Pelitbağ mahallesinden ikinci seçmen; 1934'de Belediye Meclisi üyesiydi. Denizli, 17 Kanunusani 1935; Denizli, 4 Birinci Teşrin 1934.

¹¹⁶ 1934'de Belediye Meclisi üyesi idi. Bkz. Denizli, 4 Birinci Teşrin 1934.

68	Mehmet oğlu Nuri Zeytinci	1500/00
69	Sofu oğlu Ahmet Soylu	1500/00
70	Mehmet İpekçi	500/00
71	Hamza Türkmen ve Mehmet Musa oğlu	5000/00
72	Gveçlikli Tefvik Kaya	3000/00
73	Osman Bursalı	1500/00
74	Kızılcablkl	1500/00
75	Mehmet Ali Palas	1500/00
76	Sofu oğlu Ethem Soylu	1500/00
77	Mustafa ve Hakkı Uslu	1500/00
78	İzzet oğlu Halil Ergi	3000/00
79	İsmail Kuru ¹¹⁷	730/00
80	Celal ¹¹⁸ ve Necip Gerzile	4000/00
81	Kazım Sivrioğlu	600/00
82	Mehmet, Yonus, Musa Ekizler	1500/00
83	Sofu oğlu Şükrü Soylu	4000/00
84	Abdi Kalender, İbrahim oğlu	500/00
85	Ali KurŐunlu	1500/00
86	Kızıllkl	500/00
87	Mehmet Telli	3000/00
88	Sofu oğlu Ali Soylu ¹¹⁹	500/00
89	Sofu oğlu Sadık Soylu	2000/00
90	Osman Bektaş ¹²⁰	750/00
91	Bereketlerli Nuri Araç	3500/00
92	İlyas oğlu Mustafa	750/00
93	Ellez	1500/00
94	Ali Mihçi	1750/00
95	Mehmet Ergr	500/00
96	Hüseyin Ergr	500/00
97	Hacı Raşit oğlu Ahmet	500/00
98	Hacı Raşit oğlu İsmail	500/00
99	zkardaŐ ¹²¹	500/00
	Şakir oğlu Ali	750/00
	Kesimli ¹²²	
	Manastırlı mer ve oğlu Mustafa Ali	
	zcan	500/00
	Hızır Salih Ercan	750/00
	Mehmet Ali	500/00

¹¹⁷ 1942'de Belediye Meclisi yesiydi. Bkz. Akdeniz, 23 Eylül 1942.

¹¹⁸ 1935 seİMlerinde Merkez ilçe BađbaŐı, Zeytnky, Kayhan, Karakurt ve Tekeky'den ikinci seİMmen; 1940'da CHP il yönetim kurulu yesi ve 1942'de Belediye Meclisi yesiydi. Denizli, 17 Kanunusani 1935; Akdeniz, 26 Birinci Kanun 1940; Akdeniz, 23 Eylül 1942.

¹¹⁹ 1935 seİMlerinde Merkez ilçe Ovacık, Koyun Aliler, Emirazizler, Karateke köylerinden ikinci seİMmen. Denizli, 17 Kanunusani 1935.

Varlık vergisi veren Soylu soyadını taşıyan baŐkaları da listede mevcuttur.

¹²⁰ 1942'de Belediye Meclisi yesiydi. Bkz. Akdeniz, 23 Eylül 1942.

¹²¹ Aileden Raşit zkardaŐ, 1942'de Belediye Meclisi yesiydi. Bkz. Akdeniz, 23 Eylül 1942.

¹²² 1942'de Belediye Meclisi yesiydi. Bkz. Akdeniz, 23 Eylül 1942.

	İzmirlioğlu	
100	Kaleli Ahmet Hamdi Toksöz	3000/00
101	Kaleli Bekir Lütfü Özsoy ve Kardeşleri	6500/00
102	Tahir Kadıköylü	500/00
103	Osman Kiraz	1500/00
104	İsmail Gülgün Mahmut oğlu	500/00
105	Tevfik Mızrap oğlu	600/00
106	İnce o. Ahmet ve Ali Vereseşi	3250/00
107	İbrahim o. Halil Abaloğlu	600/00
108	İsmail Enseli	500/00
109	Osman Öztapak ¹²³	3250/00
110	Ahmet Kepenek oğlu	2500/00
111	Kadir Aşık oğlu	1500/00
112	Ali Gölemezli	1500/00
113	Kazım baş Helvacıoğlu	1000/00
114	Sadık Baydere	2500/00
115	Mustafa Mehmet İşcan	2000/00
116	Ali, Tevfik, Raşit Bozbay	500/00
117	Şibiroğlu Ahmet Atak	500/00
118	Abdil oğlu Münteka Akdil	500/00
119	Hasan Bozbay	2500/00
120	Baki ve Cafer Abalı	2750/00
121	Ahmet Kara İmer	2500/00
122	Ali Kaymakçı ¹²⁴	500/00
123	Salih Kabakçı	500/00
124	Ali Kaplan	500/00
125	Halil Bozbay	500/00
126	Şükrü Baba	500/00
127	İslam oğlu Tevfik İnan	500/00
128	Hacı Osman Oğlu İsmail İleri	1000/00
129	Kazım Kocaman	500/00
130	Ali Rıza Demirel	500/00
131	Çil İsmail oğlu Ahmet Babadağlı	750/00
132	Şükrü Köse ¹²⁵	500/00
133	Ahmet Özere	1000/00

Liste incelendiğinde Denizli'nin önde gelen isimlerinin vergi listesinde yer aldığı görülmektedir. Bunlar arasında CHP'nin ileri gelen isimleri de vardır¹²⁶.

Sonuç

¹²³ 1942'de Belediye Meclisi üyesiydi. Bkz. Akdeniz, 23 Eylül 1942.

¹²⁴ 1935 seçimlerinde Merkez ilçede Kaymakçı ailesinden Esat Kaymakçı ve Saadet Esat Kaymakçı ikinci seçmen. Denizli, 17 Kanunusani 1935. Ayrıca Esat Kaymakçı, Halkevi başkanlığı (1935-1942), CHP il başkanlığı ve Belediye başkanlığı (1941-1944) görevlerinde de bulundu.

¹²⁵ Aileden Kösezade Hüseyin Efendi, 1934'de Belediye Meclisi üyesi idi. Bkz. Denizli, 4 Birinci Teşrin 1934.

¹²⁶ Denizli'de tabakların ödediği Varlık Vergisi için bkz. Ercan Haytoğlu, *Dünden Bugüne Denizli'de Tabaklık*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2006.

1937 yılı sonu itibarıyla 300.000 civarında olan Denizli'nin nüfusunun % 16.3'ü ilçe merkezlerinde oturuyordu. Nüfusun % 83.7'si bucak ve köylerde idi. Denizli merkez kazasının nüfusu 17.000 civarındaydı¹²⁷. Dolayısıyla kırsal ağırlıklı bir toplumsal yapı vardı.

Denizli'nin 1930'lu yılların sonunda ekonomik gelir kaynakları şöyle sıralanabilir¹²⁸:

1939 Denizli'de Yıllık İstihalat Vesaiti		
Cinsi	Miktarı	Tutarı Lira
Dokuma	30-48 milyon m ³	5-7 milyon
Mutabiye	100-200 bin kg.	150-200 B.
Halı, Kilim	192 bin m ²	768 B.
İpek Koza	40-60 kg.	25-35 B.
Debagat	750-800 bin ton	1 500 000
Unculuk	36-50 bin ton	2 240 000
	10,957 m ³ 603 D ³	
Kereste	S	257 574
Pamuk	12 bin ton çiğitli	1 680 000
Üzüm	5 600 000 kg.	784 000
Muhtelif		
Ürünler	382 551	2 667 887
Diğer İmalat		500 000
Tütün		300 000

1935 yılında yapılan nüfus sayımına göre, Denizli'de mesleklere göre dağılım şöyleydi¹²⁹:

Meslekler	Yüzde
Toprak mahsulleri (çiftçilik, bahçivanlık, bağcılık, hayvan yetiştirme vs)	% 40.6
Sanayi ve küçük sanatlar	% 8.4
Ticaret	% 0.8
Nakliye ve Muvasala	% 0.4
Umumi idare ve hizmetler, Serbest meslekler	% 1.5
Ev iktisadiyatı, şahsi hizmetler	% 0.1
Mesleksiz, mesleği belli olmayanlar, Talebe vs	% 48.2
Toplam	% 100

Meslekler tablosu incelendiğinde modern toplumun meslek gruplarının (sanayi, ticaret ve serbest meslek) % 10 civarındadır. Ülke genelinde olduğu gibi, Geleneksel toplum yapısının ağırlıkta olduğu Denizli'de, okuma yazma oranı da düşüktü. Oran, şehir merkezinde % 44 iken, il genelinde % 15'ti¹³⁰. Okuma yazma oranının düşüklüğü, toplumsal yapının kırsallığı demokrasinin alt yapısı açısından olumsuz bir nitelik taşımaktadır.

Cumhuriyet rejiminin köktenci modernleşme projesinin; eğitim/kültür, bayındırlık, sanayileşme vb. alanlarda kendini Denizli'de de gösterdiğini söylemek mümkündür. Köktenci modernleşme projesi, bütün sivil toplum örgütlerinin kontrol edilmesi, el atlında bulundurulması gibi sonuçları da doğurmuştur: Kızılay, Türk Hava Kurumu ve Çocuk Esirgeme Kurumu gibi örgütlerin

¹²⁷ Cumhuriyetin 15. Yıldönümünde Denizli, s. 14.

¹²⁸ Akdeniz, 29 Birinci Teşrin 1941.

¹²⁹ Cumhuriyetin 15. Yıldönümünde Denizli, s. 41.

¹³⁰ Cumhuriyetin 15. Yıldönümünde Denizli, s. 51.

Okuma yazma bilmeyenlerin oranı kadınlarda % 94, erkeklerde % 75'ti.

1923'te 91 ilkokul varken, 1938'de rakam 224'e ulaşmıştı. Ancak, okul çağındaki çocukların sadece % 40'ı okula gidebiliyordu (ss. 49-41).

Denizli ve ilçe şubelerinin yanı sıra; Denizli İlkokullarındaki Yoksul Talebeleri Esirgeme Kurumu, Denizli Spor Kulübü, Denizli'yi Güzelleştirme ve Tanıtma Cemiyeti (ve bu cemiyetin ilçelerdeki şubeleri) gibi pek çok derneğin yönetimi CHP'lilerin elindeydi ve parti yönetimi bunun çetelesini tutmaktaydı¹³¹.

Genel anlamda bakıldığında tek parti dönemi boyunca Denizli'de Kurtuluş Savaşı'nda olumlu rol oynayan kadroların (şehrin köklü aileleri) bürokratlarla birlikte etkin olduğu söylenebilir¹³².

---

¹³¹ *BCA CHPK Tarih: 31/10/1944 Sayı: Dosya: 3.BÜRO Fon Kodu: 490..1.0.0 Yer No: 596.59..5.*

¹³² Denizli'nin tek parti dönemi boyunca en önemli politik simalarından biri de Necip Ali Küçüka'dır. Kurtuluş Savaşı'na katılması, milletvekilliği (vefat ettiği 1941 yılına kadar devam etti), Ankara İstiklal Mahkemesi Savcılığı, Parti İdare Heyeti üyeliği, Halkevleri genel başkanlığı, Milli Savunma Bakanlığı siyasi müsteşarlığı önemli görevleri arasında sayılmalıdır. Çeşitli gazete ve dergilerdeki toplumsal, hukuki ve siyasal makaleleri; kadın hakları ve çocukların korunması konusundaki çalışmaları dikkat çekicidir.

Bkz. Cahit Akyar, "Necip Ali Küçüka: Denizli Bir Yıl Önce Çok Kıymetli Evladımı Kaybettim", *Akdeniz*, 29 Eylül 1942.

Küçüka, Denizli milletvekilleri içerisinde partide ve kentte en etkin olanların başında gelmektedir. Aynı aileden sözü edilmesi gereken (Halkevi başkanlığı ve Belediye başkanlığı yapan) bir diğer kişi Naili Küçüka'dır.